

VARGA LAJOS

A szocializálás illúziói és buktatói a proletárdiktatúra első, békés-békétlen hónapjában*

A totálissá vált világháború gyökeresen változtatta meg a tőkés gazdaság működésének évtizedes rendjét. A központi szabályozás a termeléstől a fogyasztásig minimálisra csökkentette a piaci viszonyok érvényesülését. A hadigazdálkodás az államot a legfontosabb, csaknem egyedüli, kizárólagos megrendelővé és elosztóvá tette. Több mint 40 központi, állami hivatal kezében összpontosult a nyersanyagok készletezése és elosztása a széntermeléstől a zsákok és zsinegek elosztásáig. Részletesen szabályozták és ellenőrizték az anyagbeszerzést, a termelést, az elosztást, a megrendelés teljesítését. A vállalatok, vállalkozások közötti közvetlen üzletkötés megszűnt vagy minimálisra korlátozódott. Szigorúan szabályozták a pénzforgalmat. E nélkülözhetetlen gazdasági intézkedések bevezetésével kapcsolatban jelentek meg az államkapitalizmusról szóló eszmefuttatások, sőt, a gazdaság központosításának nyomán, a szocializmus előfeltételéről szóló elemzések is teret nyertek.

A hadsereg igényei háborús konjunktúrát teremtettek, az ipar szerkezete jelentősen megváltozott. Minden várakozást felülmúlt a nyereség, a profit, különösen a fémiparban, a lőszeres gyártásban, a ruházati ipar valamennyi ágazatában. Megszűnt a munkanélküliség, ugrásszerűen nőtt a nagyüzemekben foglalkoztatott szakképzetlen munkások, nők száma.

* E tanulmány nagyobb munka része.

Rohamosan emelkedett a gyermekek, kiskorúak munkába állítása.

A háborús gazdálkodás miatt a szükséges technikai fejlesztések, karbantartások akadoztak vagy éppen elmaradtak. A haditermelés, a beszűkített piac, a növekvő termelési költségek, az anyagihiány, a verseny hiánya igencsak háttérbe szorította a belső fogyasztást. A szabályozások ellenére az egyes nehezen hozzáférhető termékek ára emelkedett, különösen az élelmiszerek vonatkozásában. A mezőgazdasági termelés a háború előtti év átlagának több mint egyharmadával csökkent.

1918-ra azonban a tartalékok kezdtek kimerülni. A drágaság elszabadulásával a felemelt bérek nem tudtak lépést tartani. A bérből és fizetésből élők különböző társadalmi osztályainak, csoportjainak reáljövedelme felére, egyharmadára csökkent. Különösen a városi lakosság különböző társadalmi csoportjai kerültek elszomorító helyzetbe, hisz az élelmiszerek beszerzése mind nagyobb gondot okozott. Spontán éhséglázadások robbantak ki, miközben az egyes vállalkozások óriási nyereségre tettek szert. Mindez a frontról, a hadifogságból érkező szomorú, tragikus hírek hallatán...

A háború utolsó éveiben a korlátozó kormányzati intézkedések ellenére mind országosan, mind az egyes vállalatoknál jelentősen megnőtt a munkavállalók érdekeit képviselő, érvényesítő szakszervezetek szerepe és jelentősége. A vállalatok és a kormányzati hatóságok kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a panaszbizottságok, a szakszervezetek nélkül nem lehet a dolgozókat érintő döntéseket hozni.

A szakszervezetek a háború utolsó fázisában a háború utáni átmeneti gazdaság feladataira összpontosítottak. 1918 tavaszán hangsúlyozták az állam további szerepvállalásának szükségességét, különösen a munkanélküliség elkerülése vagy határozott mérséklése érdekében. (Fogyasztási cikkek tömeges termelése, lakásépítkezés, közmunkák stb.) Egyben sürgették a minden társadalmi csoportra kiterjedő korszerű szociálpolitika bevezetését, a háborús nyereségek drasztikus megadóztatását. Ekkoriban az államadósság szanálása érdekében még a volt konzervatív pénzügyminiszter, Teleszky János is az egyszeri

nagy vagyonadó bevezetését szorgalmazta, amelyet a nagybirtokosok földbirtokuk átengedésével is leróhatnának.

Az 1918-as összeomlást követő forradalmas időben a Garami vezette Kereskedelmi Minisztérium a tőkésvállalatokkal való együttműködést szorgalmazta; így a vállalatok az államtól jelentős szubvenciót kaptak, hogy mérsékeljék a tömeges elbocsátásokat. A szakszervezetekkel egyetértésben szabályozták az elkerülhetetlen elbocsátásokat, megállapítva a munkanélküliség mértékét, a háborús szolgálatból hazatértek alkalmazását. Rendelet szabályozta a munkavállalók szolgálati-jogi viszonyát. A tőkésék természetesen a békés termelésre való áttérés költségeit az államra és a munkavállalókra kívánták hárítani. Kifogásolták a béremeléseket, a munkaidő csökkentését, a különböző segélyek bevezetését, a szakszervezetek megkerülhetetlen szerepét, a politikai helyzet bizonytalanságát. Követelték a nyersanyagok világpiaci árának érvényesítését, a különböző anyagközpontok gyors megszüntetését, a kamatok csökkentését, a hadikölcsönök átváltását kamatozó pénztárjegyre, a szabadpiaci működés visszaállítását. Szende Pál pénzügyminiszternek a nagy vagyon- és nyereségadóról szóló tervét pedig határozottan elutasították.

A tőke és a munka közötti konfliktus mérséklését szolgálta az Országos Munkaügyi Tanács felállítása és az 1919. február 12-én kihirdetett kormányrendelet az üzemi választmányokról. Míg a 25 főnél többet foglalkoztató vállalatoknál a választott testület hatásköre a bér- és munkaviszony, a fegyelmi ügyekre terjedt ki, addig az 50-nél több személyt foglalkoztató (pl. bányászat, fémfeldolgozás, a ruházati ipar) vállalatoknál a választmány a termelés, a gazdálkodás kérdéseivel foglalkozhatott, a vállalati könyvekbe betekinthezett, noha a gyárak vezetését nem vette ki a tulajdonosok vagy megbízottaik kezéből. A kiterjedt demokratikus munkásellenőrzést felállítani szándékozó rendelet ugyan a munkavállalók széles körében is elégedetlenségbe, ellenállásába ütközött, mégis meghonosította a termelésben a demokratikus elemet a beleszólás, az ellenőrzés alkalmazásával. Egyben mérsékelte a spontán vagy anarchikus gyárfoglalásokat. A rendelet, valamint a koalíciós

kormány egyéb intézkedései ugyanakkor nem tudták feloldani a tőkés vállalkozások kiváró, lassító, korlátozó üzletpolitikája és a hatalmi posztokat is magában foglaló munkásellenőrzés között keletkezett ellentmondásokat. Minden látszat ellenére a „gyárfoglalások” célja nem a vállalatok kisajátításáról, hanem a megélhetés, a foglalkoztatás biztosításáról, a munkanélküliség mérsékléséről, szabályozásáról, a profit, a nyereség visszametszéséről, esetleges elosztásáról, a bérek emeléséről szóltak. A szakszervezetek szocializálást sürgető decemberi, februári határozataival szemben Garami e lépéseket korainak, előkészítetlennek, elsietettnek tartotta, jóllehet – a kor követelményeinek megfelelően – hangoztatta, hogy közeledni kell a szociális termelés (nagyüzemek társadalmi tulajdonba vétele) bevezetése felé. A március 21-ével kezdődő időszak azonban egy csapásra keresztülhúzta a tőkésgazdálkodás lassító „amerikázását”, valamint a demokratikus, kompromisszumos együttműködés eredményesnek tetsző, túlságosan is józan, racionális elgondolását.¹

A háború befejeződése utáni időben Európa-szerte felerősödtek a tőkés nagyipar állami kisajátításáról szóló követelések. Ebben nem csak az oroszországi forradalom hatása érvényesült, hanem az egyes országokban lezajlott hatalmas társadalmi változások, amelyek gyökeresen megingatták vagy megváltoztatták a szilárdnak tartott tulajdonviszonyokat. Sok országban államosítások történtek, jelentősen megváltoztak az agrárviszonyok.

A magyarországi szociáldemokraták körében – a nemzetközileg ismert antikapitalista program szellemében – 1918 végén, 1919 elején túlsúlyba került a tőkés nagyipar szocializálásának követelése, amelyet nem elszigetelten, egyes üzemekben vagy városokban valósítanak meg, hanem egységesen és országosan, állami úton. A vasasszakszervezet nagyválasztmánya december végén határozatban mondta ki, hogy szükséges az egyéni kezdeményezésből kinőtt nagyüzemek, bányák, vasutak, az

¹ PÉTERI György: *A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979; VARGA Lajos: *Garami Ernő*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.

árufuvarozás vállalatainak szocializálása. Általánossá vált a városi közüzemek (víz, villany, gáz, a közlekedés) „községésítésének” követelése. A párt adópolitikája a fogyasztási adók (a szegények állandó megsarcolása) jelentős csökkentésére, míg a jövedelmi (nem kereseti), a vagyoni, az örökösödési adók emelésére irányult. A kisárutermelői tulajdon kisajátítása sem a párt programjában, sem a szociáldemokraták gondolatvilágában, felfogásában nem szerepelt. Az új hatalom a társadalom egészére kiterjedő szociálpolitikát ígért, s általánossá teszi az oktatást, közkinccsé a kultúrát. Ugyanakkor a munkavállalók jelentős része a szocializálást valamilyen csodaszernek, a megtermelt nyereség egyenlő elosztása eszközének tekintette, melyet átszőtt a naivitás, a tapasztalatlanság, a határtalan illúzió. A Népszava március 20-i, a választási győzelmet latolgató száma figyelmeztette olvasóit: nem elég csupán társadalmi tulajdonba venni a termelőeszközöket, a szocializált üzemekben kemény, eredményes, termelői munkára van szükség.²

A kedvezőtlen külső körülmények által kikényszerített március 21-i „egyesülés” azonban a szociáldemokrácia elméleti és politikai felfogásának, gyakorlatának előre nem látott felfüggesztését jelentette.

A kommunista vezetők helyzete egyszerűbb volt, hiszen őket nem gyötörték szociáldemokrata dilemmák, hagyományok, skrupulózus fontolgatások. Magatartásukat, lépéseiket, döntéseiket a győzelembe, a világhorradalom sikerébe vetett töretlen meggyőződés irányította, valamint az immár másfél éve létező és megszilárduló oroszországi szovjethatalom példája. Leegyszerűsítő történelemszemléletük, ideológiai doktrinárságuk ellehetlenítette a valós helyzet elemzését. A győzők elszántságával léptek a hatalomgyakorlás, számukra kívülről könnyűnek tűnő gépezetébe. Magabiztosságukat növelte a kényszerhelyzetben csatát vesztő szociáldemokraták elbizonytalanodása, vereségtudata, noha a KMP tapasztaltabb vezetői jól tudták, hogy a szociáldemokraták nélkül – minden elszántságuk ellenére – vállalkozásuk rövid idő alatt összeomlik.

² Népszava, 1919. március 20. Romboló és építő munka.

A még kommunista lapként jegyzett *Vörös Ujság* március 23-i Tetteket akarunk című szerkesztőségi cikke³ fennen hirdette az osztályállam visszavonhatatlan bukását. Ezután – így a folytatás – csak a dolgozók joga a politikai berendezkedés, a termelés szervezetének meghatározása. Ehhez haladéktalanul szükséges a rendőrség, a csendőrség, a megbízhatatlan katonai kötelékek lefegyverzése, az alattomos sajtó felszámolása. A termelőeszközök köztulajdonba vételével nemcsak a kapitalista termelés szűnik meg, hanem a burzsoázia is megsemmisül.

A KMP vezérkara az oroszországi proletárforradalmat, a szovjet államrendszer kiépítését a gazdaság, a társadalom gyors, uniformizált megváltoztatását szolgáló intézkedéseket szinte egyetemes érvényű törvényszerűségként értelmezte. Ugyanakkor az Oroszországból hazatérők, a világ- és európai forradalmat hirdető kommunisták, nem kis illúziót keltve, eltúlozták az orosz Vörös Hadsereg katonai segítségének lehetőségét a magyarországi önvédelmi háborúhoz.

A kommunisták a március 21-i hatalomra jutást az európai, közelebbről a közép-európai forradalom szerves részének tartották. Budapest egyik fontos megálló a Bécs–Berlin csomóponton az óceánig vezető végállomásig. A világforradalmat elindító oroszországi forradalom, ha megtorpanások, vereségek árán is, belátható időn belül győzelemre jut. A kommunista vezetők gondolkodásának jellemző vonása volt, hogy a munkásságot valóságos társadalmi környezetéből kiemelték, s különleges tulajdonságokkal ruházták fel. Nem véletlen, hogy az újdonsült kommunista „teoretikusok” alábecsülték vagy éppen tagadták a tőkés társadalommal folytatott évtizedes harc eredményét és jelentőségét. Véleményük szerint a munkásságnak egy érdeke van: a proletárdiktatúra megteremtése, melynek kivívására mindent alá kell rendelni. A munkásság öntudatosan és áldo-

³Tetteket akarunk. *Vörös Ujság*, 1919. márc. 23. Ez volt a lap 31. száma, a következő, 40. szám – mint az egyesült párt délutáni lapja jelent meg – március 27-én. Vagyis a lap megjelenítése éppen a hatalomváltás első napjaiban szünetelt. Ez a háromnapos átmeneti szünet nem csak a redakció átszervezésével, kibővítésével függött össze, hanem a kommunisták körében a pártegyesülésről folytatott heves vitával, különösen érintve a *Vörös Ujság* számos szélsőséges nézeteket hirdető munkatársát.

zatkészen, ha kell erőszakosan, rövid időn belül számolja fel a kapitalista társadalmat, szünteti meg a magántulajdont vagy jelentőségét minimálisra csökkenti – hirdették. A munkásságnak ezt a harcát az egyedüli, más pártokkal nem szövetkező kommunista párt – forradalmi kisebbség – irányítja és vezeti. Más pártok fennmaradását perspektivikusan is kizárták, s koalíciós együttműködéstől mereven elzárkóztak. Ez az eltökéltség, a hajthatatlan messianisztikus meggyőződés odavezetett, hogy az elnyomott, kizsákmányolt tömegek, elsősorban a proletariátus minden fellépését, megmozdulását, tiltakozását, sztrájkját, akár fegyveres mozgalmát a közeli győzelem, a forradalom előjelének látták.

A kommunista vezetők úgy gondolták, hogy a kisajátítással (miután a dolgozóké a gyár) megváltozik a munkaviszony, a munkafegyelem, és azonnal nő a termelés. Vagy elegendő kikapcsolni a profitot, s az üzemet egyszerűen a központilag meghatározott társadalmi szükségletek szolgálatába kell állítani. Vagyis a hatalom birtokában a termelés központi irányítása egyszerűen adminisztratív kérdés, s a piaci viszonyokat központilag kikapcsolják. Egy, a proletárdiktatúráról, a kommunista viszonyokról szóló előadás-tervezet szerint (főleg Rudas László, Varjas Sándor) a szocializálás sorrendje: valamennyi bank, bányák, gyárak, földek. A szocializálással megszűnik a kapitalizmus idején a meg nem fizetett munka fogalma. Eltűnik a profit, a földjáraadék, megszűnnek az osztályok közötti különbségek, csak az élhet, aki dolgozik. A termelés és elosztás központosítása szükségtelenné teszi a bankok létezését (a tőzsde azonban felszámolódik), a pénz jelentősége csökken és megszűnik.⁴

A kapitalista üzemek kisajátításának célja összekapcsolt a munkás öngazgatás széles körű kiterjesztésének óhajával, a valóságban azonban a gazdaságban a nagyméretű, centralizált állami, bürokratikus irányítás gyakorlata alakult ki. A régi világgal való elszánt szakítás az új, irreális, utópisztikus rendszernek gyorsított tempójú, differenciálatlan megteremtésével párosult. A lázas tennivalót sugalló akarat nem számolt

⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 608. f. 12. ó. e.

a korábbi rendszer még élő örökségével, a konkrét gazdasági viszonyokkal.

A proletárdiktatúra magyarországi állama néhány nap eltelével hozzáfogott a *gazdasági élet* gyökeres átalakításához, és bő egy hét alatt a rendeletek sokaságának közreadásával lerakta papíron – a gazdasági élet „szocialistának” mondott alapjait. Mivel a banki kifizetéseket azonnal zározták, Varga Jenő már 24-én, a kormányzótanács első ülésén a pénzüzetek szocializálásáról szóló rendelettervezet bevezetését sürgette, melyet három nap múlva kihirdettek.⁵ Az üzemek szocializálásával kapcsolatban ugyancsak ő javasolta, az iparosok, kistőkések megnyugtatása érdekében olyan határozat kimondását, amely biztosítja, hogy a 15 főnél kevesebb munkavállalót foglalkoztató üzemeket nem kommunizálják.⁶ E bejelentés után bízták meg Böhm Vilmost az üzemek, a gyárak szocializálásáról szóló rendelet kidolgozásával, melyet előzetesen a szocializáló bizottság az üzemek ideiglenes igazgatásáról szóló rendelettel együtt megtárgyalt, amit a kormányzótanács elfogadott. Az ismert szociáldemokrata álláspont a nagyüzemek társadalmi tulajdonba vételéről szólt. Néhányan – köztük Dovcsák Antal, Bajáki Ferenc – csak a bányák, a nagy kohászati üzemek, a mamutvállalatok, általában a termelőeszközöket előállító gyárak államosítását szorgalmazták. A termelőeszközök szocializálásával egyetértő, a magántulajdon megszüntetését elutasító Ágoston Péter a nagyüzemekre vonatkozó általános megjelölést konkrétan a 100 munkásnál többet foglalkoztató nagyvállalatokra értette, míg Böhm Vilmos, érzékelve a kommunisták keltette radikálisabb hangulatot, az 50 fős üzemet tekintette határvonallnak, majd utolsó módosításként kérte, hogy a „motorikus erővel hajtott üzemekben 20, azon kívül a 30 munkást foglalkoztató üzemeket” szocializálják. Valószínű, hogy a vitában Garbai Böhmöt támogatta, míg Pogány, Landler, Hevesi elérték, hogy a 20 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket, minden magyarázkodást mellőzve, államosítsák. Mi történjen a 20 személynél

⁵ A *Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919.* (A továbbiakban *FKT jkv.*) Szerkesztette: IMRE Magda és SZÜCS László. Akadémiai Kiadó, 1986. 54.

⁶ *FKT jkv.* i. m. 54.

kevesebbet foglalkoztató mozikkal – kérdezte Lukács György az egyik kormányülésen. Vegyék köztulajdonba, volt a válasz.⁷ Ágostont már az első napokban meglehetősen elkedvetlenítették ezek a szélsőséges intézkedések, míg Dovcsák ismételten csak a nagyüzemek állami kézhez vételéről tett javaslatot, amit elutasítottak.

Az iparban, a kereskedelemben, a szolgáltatásban gyorsított ütemben végrehajtott intézkedések természetesen túllépték a IX. sz. rendeletben megjelölt határt, köztulajdonba vették az áru fuvarozást, a konflisokat fenntartókat, a kéményseprési üzleteket, a néhány segéddel dolgozó fodrászatot, borbélyműhelyeket, a kisebb nyomdákat. Kabók Lajos, a vasasok titkára a műszerészek szervező bizottságának április 28-i ülésén tiltakozott a kisipar szocializálásának ötletszerű keresztülvitele ellen. Célszerű lenne a szakmai vezetőséget megkérdezni a lehetetlen helyzet elkerülése érdekében – mondta.⁸

A 20–50 fővel működő, ún. középüzemek esetében, melyeknek nem csak számarányuk, hanem gazdasági teljesítményük miatt is fontos szerepük volt, az alsó határt nem tartották be. Noha a néhány segéddel dolgozó kisipart meghagyták, ám a központosított anyagelosztás a több mint félmillió érintő (tulajdonos, 1 vagy néhány segédet alkalmazó) kisipart az „önkéntes” szocializálásra, a szövetkezetek alakítására „ösztönözte”. Az elosztást elsősorban a munkásság körében végző ÁFOSZ üzlethálózata az újdonsült „forradalmárok” örökös célpontja volt. Államosítani akarták, akár csak a szakszervezetek székházait. Az eleve szélsőségesen radikális, kisajátítási, szocializálási programot is „sikerült” rövid idő alatt túlhajszolni. Sor került bizonyos ruházati üzletek, áruházak készleteinek kiárúsítására, megszüntetésére. Április közepén tiltakozó levelek kifogásolták a munkabérek bizonyos hányadának visszatartását.

⁷ FKT jkv. i. m. 74. A tőkekisajátítás mechanizmusát, következményeit részletesen elemzi PÉTERI György: i. m. 75–102.

⁸ PIL 672. f. 348. ó. e. – Ugyanekkor a vasasok lapjának egyik szerzője figyelmeztette a néhány segéddel dolgozó kisiparosokat az egymás közötti versengés megszüntetésére, a meggazdagodás reménytelenségére. Szövetkezzenek, de szakszervezetbe nem léphetnek. Ha az új rendszerhez akarnak hozzásimulni, lépjenek be a pártszervezetbe. *Vas és Fémmunkások Lapja*, 1919. április 4.

(A Kormányzótanács április 10-én kiadott LV. rendelete szerint a munkabér 1/5 része visszatartható. Rónai Zoltán szerint a munkás is hitelezhet a gazdasági rend átalakítása érdekében.) Nemcsak bizonyos kisebb üzemeket vontak össze, hanem olyanokat is, amelyek a közéletmezést befolyásolták. A kocsmákat, italkiméréseket azonnal bezárták.

A szocializált üzemek jelentős részében vezetői állásban, nagyjából népbiztosi fizetéssel alkalmazták a volt tulajdonost, a korábban alkalmazott műszaki vezetőket, részben a szakszervezetek, de inkább a munkástanácsok javaslatára kinevezett termelési biztossal.

A társadalmi tulajdon megteremtését szélsőségesen egyenlősítő, a kommunisztikus elosztást bevezetni szándékozó intézkedések (pl. közéletmezés, lakáelosztás) kezdettől fogva a társadalom jelentős – nem éppen burzsoá – rétegei körében értetlenséget, ellenszenvet, szélesedő elégedetlenséget keltettek. Általános zűrzavart okozott a március 24-én, falragaszokon megjelent, az üzletek zárva tartásáról szóló rendelet, melyet hamarosan módosítani kellett.⁹ Böhm szerint: „A hebehurgya módon kiadott rendelkezés izgalmat, konsternációt keltett. A kiskereskedőket, üzlettulajdonosokat az első 48 óra után egyes-nesen belekergette az ellenforradalom karjaiba. Rákosinak a munkásmozgalomban addig ismeretlen és tapasztalatlan fiatalembernek ez a kapkodó rendelete súlyos csapást mért (megakasztott minden üzleti forgalmat) a diktatúra gazdasági életére.”¹⁰

⁹ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1959–1960. (MMTVD) 6/A. 28.

¹⁰ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben.* 1923 – München, 1990 – Gondolat 271–272. Memoárjának 1946-os kiadásában Rákosi neve már nem szerepel. Rákosi emlékirataiban megemlíti, hogy az első tíz napban kereskedelmi ügyekben egyedül ő intézkedett, noha járatlan volt. A megjelent rendelet szerzőségét tagadja, de Böhm állítására nem reflektált. Rákosi szerint Hevesi Gyula és munkatársai adták ki. Rákosi megállapítja: „Nagy volt a felfordulás... a kiskereskedők meg voltak rettenve, a lakosság nem tudta mire vélni a dolgot.” (RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1892–1925.* I. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 368.) Az április 8-i kormányülésen Varga Jenő megjegyezte, hogy a kereskedés ügyében ellentét van a népbiztosságban. „Rákosi meg akar mindent fogni, ellenben Erdélyi meg én azt gondoljuk, hogy nem muszáj most

A rendeletet a következő napon már módosították. Eszerint az élelmiszerüzletek, a gyógyszerüzletek, trafikok tovább üzemelhettek, más üzleteket a készletek leltározása és igazságos elosztása miatt kellett bezárni. A leltározási munkálatokat április elsejéig be kellett fejezni. Az iparcikkeket is árusító üzletek ekkor kinyitottak, ám valamely termék beszerzéséhez, megvásárlásához a házbizalmi (Rákosi szerint feltétlenül szervezett munkás) engedélyére, hozzájárulására volt szükség. A hagyományos kiskereskedelem gyakorlatilag nem működött.

A gőzerővel beindított szocializálás március 26-án, 30-án a *bankok, pénzüzetek, biztosító társaságok* (XII., XXV. sz. rendeletek) társadalmi tulajdonba vételével folytatódott. A fővárosban a legfontosabb bankokat (pl. Osztrák–Magyar Bank, Hitelbank stb.) a tőzsde épületét március 22-én a hajnali órákban vagy az éjszaka folyamán, a katonatanács fegyveres osztagai szállták meg, s lefegyverezték a korábban, még az előző kormány által odavezényelt őrségeket. Hasonlóan történt a vasúti pályaudvarokon is. A banképületek bejáratát bezárták, eltorlaszolták, a legfontosabb helyiségeket lepecsételték, a szokásos banki tevékenységet felfüggesztették. A bankok elsőszámú vezetőit leváltották, de az alkalmazottak több mint 95%-a, beleértve a főosztályvezetőket is, korábbi helyén maradt. Átvették az Osztrák–Magyar Bank állományát, melyet kormányzóként Lengyel Gyula irányított, a bank korábbi vezetőivel, ellenőrrel és néhány új megbízottal egyetemben; a bank éléről távozott Beck Lajos, az ismert közgazdász, függetlenségi párti országgyűlési képviselő. Köztulajdonba került az Országos Takarékpénztár is egész országos hálózatával együtt. A pénzüzetek társadal-

mindent elintézni.” Rákosi szerint a Szocializáló Népbiztosság nagyon laza összetételű. (FKT jkv. i. m. 230., 232.) Hevesi Gyula emlékirataiban elismeri tevékeny részvételét a március 24-i kiábrándító rendelet létrehozásában, de pontatlanul utal Kelen József közreműködésére, hisz ő (Kelen) csak április 3-tól dolgozott a népbiztosságon. Hevesi nem hallgatja el a kisemberek elkeserítő tiltakozását, de megjegyzi, hogy ő minden kereskedelmet utált. (HEVESI Gyula: *Egy mérnök a forradalomban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959. 237–241.)

masítása vidéken vontatottabban haladt, bár a 850 pénzintézet 8 milliárd korona betéttel rendelkezett.¹¹

Az ipartól eltérően a bankok teljes szocializálására nem került sor, már csak a külföldi tőke jelentős részvétele miatt sem. A külföldi betétek, értékpapírok, valuták a tulajdonosok, a részvényesek számára hozzáférhetőek voltak. A bankokban elhelyezett tőkét, értékpapírokat, betéteket zárolták, de nem sajátították ki. A nyilatkozatok bankok ellenőrzéséről szóltak, a valóság azonban, nem számítva a külföldi érdekeltségeket, inkább a szocializálás volt. A bankok birtokba vétele simán zajlott le, ám üzleti tevékenységükre távlatosan nem volt szükség, hiszen az egyetlen állami bank a gazdasági élet ellátó és ellenőrző hivatalává vált.

Rendeletek szabályozták a banki tevékenységet, jobban mondva a hagyományos értelemben vett banki folyamatokat megszüntették. A páncélszekrényeket felnyitották, majd az érintettek és a kijelölt tisztviselők jelenlétében a betéteket, értékpapírokat azonnal zárolták. A lefoglalt értéktárgyakat zár alá helyezték, vagy ellenértéküket folyószámlára tették. A tulajdonos csak havi 2000 koronát vehetett fel. Megszűnt az értékpapírok forgalmazása, a szelvények beváltása. A március 30-án kelt LVII. rendelet előírta a 2000 koronát meghaladó ékszerek, drágakövek kötelező beszolgáltatását térítés nélkül. (Ezt Erdélyi Mór, közéletmezési népbiztos is határozottan szorgalmazta.) A 2000 korona térítési összegig fizettek az életbiztosítási és kárbiztosítási kötvényekre. Korányi Frigyes pénzügyminiszter a kommün bukása után elismerte, hogy a bankszéfeket sértetlenül adták vissza. Megőrizték azt a több mint 90 millió értékű aranykészletet, melyet 1918 októberében a közös bank osztrák vezérkara Bécsbe kívánt szállítani. A zárolt arany és a begyűjtött ékszerszertömeg a Hitelbank széfjeiben, ládáiban megkerült. Egyébként a népbiztosok havi illetménye 2500 korona volt, vagyont nem gyűjtöttek, s közülük többen régi kétszobás

¹¹ Dr. HUSZTI Ernő: Bankrendszer és pénzforgalom a Magyar Tanácsköztársaságban. In: *A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1959. 175–206.

lakásaikban (s nem a feleslegesen elhatározott Szovjetházban, a Hungáriában) laktak.

A március 26-i rendelet szerint a köztulajdonba vett vállalatok bevételeiből munkabérre, anyagbeszerzésre korlátlanul vehettek fel pénzt a termelési biztos, illetve az ellenőrzést gyakorló munkástanács igazolása ellenében. A kb. 1500 szocializált vállalat befizetései azonban jelentősen, legalább 1:3 arányban, elmaradtak a költségvetésből lehívott összegektől. A háború idején megindult rohamos pénzromlás, az összeomlást követő hónapokban tovább súlyosbodott. Míg 1913-ban 100 korona 105 svájci frankot ért, 1918 novemberében 35,6-ot, 1919. márciusban 22,46-ot, júliusban pedig 16,08-at. A lakosság mindennapjait tovább nehezítette az áruhiány, valamely egyszerű iparcikk beszerzéséhez szükséges szigorú igazolás, a romló közéletmezés. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a régi kibocsátású, ún. kékpénz-állomány forgalma érezhetően csökkent, valóságos pénzhiány lépett fel, különösen vidéken az elemi kifizetéseket sem tudták végrehajtani, így a városi direktóriumok, kivételesen, „pénz”- utalványok kibocsátásához folyamodtak, a kormányzótanács pedig a postatakarékpénztár útján kénytelen volt új bankjegyeket forgalomba hozni. (A bankjegyek hiányát enyhítendő a nagyobb üzemek pénzutasalványokat bocsátottak ki, kizárólag dolgozóik számára.) Már a Károlyi-kormányzat idején kibocsátott új, ún. fehérpénz is aggodalmat, elbizonytalanodást keltett a megszokott pénzzel szemben, míg a Tanácsköztársaság idején kibocsátott, 5,6 milliárdra becsült „fehérpénz” elfogadását egyszerűen visszautasították. Elsősorban az élelmiszert előállító falusi lakosság, a birtokos parasztság, kereskedők, üzérek, a vagyonosok a „kékpénzt” elrejtették. A jelentősen megemelt bérkifizetések április végétől az értékét veszítő „fehérpénzben” történtek; a vállalatok közötti elszámolásokat „fehérpénzben”, míg a külkereskedelemben „kékpénzzel” bonyolították le. A „fehérpénz” vásárlóértéke a minimálisra zsugorodott, s az elégedetlenség egyik melegágya lett a munkásság körében is. Tervbe vették a „kékpénz” forgalomból való kivonását. Megjegyzendő, hogy a pénzkibocsá-

tással kapcsolatos kérdések a kormányzótanács ülésein nem szerepeltek.

Az egy csapásra végrehajtott szocializálás nem számolhatta fel a munkanélküliséget. Az új politikai rendszer felelős vezetőinek komoly fejtörést okozott ennek elfogadható kezelése, annál is inkább, mert a kormányzótanács március 26-án elrendelte az általános munkakényszert és a munkához való jog biztosítását. A március 27-i kormányülésen Hevesi Gyula úgy látta, hogy az üzemek szocializálásának egyik legfontosabb, legidőszzerűbb feladata a *munkabérek és a munkanélküliség* halaszthatatlan kezelése, megoldása. Böhm szerint munkanélküli-segélyt nem kell fizetni, hanem őket a Vörös Hadseregbe kell irányítani. Ugyanakkor az államnak gondoskodnia kell a rokkantokról, a munkaképtelenekről. Az április elseji kormányülésen Hevesi Gyula ismét figyelmeztetett, hogy munkabérekérdésben anarchisztikus állapotok uralkodnak, sok helyütt bérnivellálást, egyenlősít követelnek. Ezzel szemben Szántó Béla szerint a munkanélküli-segély felemelése veszélyezteti a hadsereget, az összeget csökkenteni kell, vagy meg kell szüntetni. Bokányi – Szántónak is ellentmondva – ekkor is több, a szociálpolitikával kapcsolatos intézkedést sürgetett. Kun Béla kioktató módon fordult szembe Bokányival: „Nekünk nem a szociálpolitikai feladat az első... a kapitalizmussal való szakítást kell elvégezni, azután jönnek a többiek.” Kun e napokban ítélte kedvezően az ausztriai forradalom kilátásait, felajánlva többek között, az Ausztriához közeli négy határ menti megye élelmiszerkészletét. Ez ellen többen hevesen tiltakoztak. „Nekem – jelentette ki Kun – nem a kenyér az első, hanem a forradalom... ha Ausztriában van forradalom, Csehországban is lesz. És akkor végigvisszük a forradalmat a francia határig.”¹² Nem véletlen, hogy a munkabér, a munkanélküliség kérdése csak április 8-án került a kormány elé. A megoldás alapja az a kollektív szerződés lett, amelyet a vasasszakszervezet központi vezetősége a vasművek, a gépgyárak munkáltatói szervezetével 1919. március 16-án kötött meg. Varga Jenő bejelentette, hogy a pillanatnyi bérren-

¹² FKT jkv. i. m. 93., 105., 118., 119.

dezés a vasasok e kollektív szerződésén alapszik. (A közvetlen előzmények még az 1919. januári–februári hosszadalmas tárgyalásokra nyúlnak vissza. E szerződések az egyes szakmák szerint szabályozták a bérek és a pótlékok összegét, a munkaidőt, a szociális juttatásokat.) A bérek rendezéséről szóló kormányzótanácsi rendelet különféle osztályokba sorolta a szakmunkásokat, ezeken belül azonban az illetmény megállapítása, a korábban megkötött szerződések szellemében, kizárólag az időbéren alapult. A népbiztosok az illetmény folyósításának ezt az elvét általában tudomásul vették, Hevesi, Haubrich a kategóriák szerinti bérezést nem vitatták, de a nivellálási törekvéseket nem támogatták, noha a segéd- és ifjúmunkások bérének, pótlékainak emelését szorgalmazták. Kelen József abban bízott, hogy a munkások maguk, kollektívájuk sorolja be az egyes, magasabb bérkategóriákba, a valós teljesítmény alapján a foglalkoztatottat. Rónai Zoltán a javaslatot sablonosnak, leegyszerűsítőnek tartotta. Szerinte a munkabérek a munkateljesítmény alapján kell megállapítani. Ezt a nézetet elvileg nem vonták kétségbe a jelenlevő népbiztosok, de politikai és hangulati okokból időszerűtlennek vélelmezték. Egyben minden egyéni béremelési követelést elutasítottak.¹³ Az említett kollektív szerződésekben nem szerepelt a teljesítmény-bérezés elve. A munkásság az akkordbért a tőkés kizsákmányolásnak, a munkás erejét kiszipolyozó eszköznek tartotta. (Az általános hangulatot jól jellemzi, hogy a Ganz-gyár munkásai koporsós temetést rendeztek az akkordbérnek.) Enyhén szólva furcsa lett volna visszatérni a teljesítménybérezés korábban alkalmazott elvéhez, hisz ez munkabeszüntetéshez, sztrájkokhoz vezetett volna. Az elfogadott rendelet, minden fogyatékosága ellenére, az időbérezést érvényesítette, lényegében az akkordmunka utáni bérezést megszüntette, jóllehet éppen Varga Jenő számtalan cikkben magyarázta a teljesítménybérezés gazdasági jelentőségét március 21-e előtt és után is. Egyik március eleji cikkében nem kifogásolta a tőkések által alkalmazott akkord- és prémiumrendszert. Úgy vélte, ha a szocializálás nem jár együtt

¹³ FKT jkv. i. m. 227–233.

a munkateljesítmény növekedésével, az egyenlő a szocializálás csődjével.¹⁴

Heves vita alakult ki a termelési biztosokról. Varga Jenő felrótta, némileg denunciálva Dovcsák Antal szocializálási népbiztost, hogy a gyakorlatban csak mérnök lehet termelési biztos. E rendelkezés állítólag a munkások felháborodását váltotta ki. Kun Béla indulatosan reagált. A mérnök már lélektani okokból is alkalmatlan arra, hogy kialakuljon az önkéntes munkafegyelem, s különben is így mérnökbürokrácia létesül. Termelési biztos csak a proletariátus képviselője legyen – szögezte le. Megjegyzendő, hogy a munkássággal kapcsolatos diskurzusban a munkásságot vagy a proletariátust közvetlen tapasztalatokból nem vagy kevésbé ismerő kommunista vezetők különleges, áldozatkész, öntudatos, vezetésre alkalmas, töretlenül megbízható tulajdonságokkal ruházták fel. Az említett vitában ugyanakkor Kun helyesen javasolta a nagyobb nyilvánosságot, valamint a munkások szervezett bevonását az üzemek irányításába. Ez utóbbi véleményét mindenki osztotta, de a mérnökökre vonatkozó megjegyzését visszautasították. Különösen Hevesi Gyula polemizált, s vette védelembe az üzem vezetését vállaló mérnököket. A gyárakban a munkásság bizalmát, támogatását élvező mérnököket szívesen látják termelő biztosnak – szolt az általános vélemény. (Lengyel Gyula népbiztos a legnevesebb bankárok bevonását ajánlotta a külkereskedelem munkálataiba.)

A blokádnak, a szén- és a nyersanyaghiány miatt kénytelenek lesznek bizonyos üzemeket bezárni, ami a munkanélküliséget növeli – hívta fel a figyelmet ekkor Kelen József. Ennek mérséklése érdekében a kormányzótanács a közmunkák elrendeléséről döntött, valamint kezdeményezte az út-, vasútépítési és karbantartási munkálatok megkezdését. A napi széntermelés – minden erőfeszítés, a bányászoknak nyújtott kedvezmények ellenére – az 1918. októberi átlag felére, kétharmadára csökkent. Ilyen körülmények között, különösen a párhuzamosságok megszüntetése, a takarékoság érvényesítése érdekében üze-

¹⁴ *Népszava*, 1919. március 9.

mek, erőművek összevonására, működésük felfüggesztésére került sor, hisz pl. a főváros áramellátása, a közlekedés elemi biztosítása, a közművek működése a létfeltételek elsőszámú követelménye volt, nem is szólva a közéletmezés állandósuló akut helyzetéről. Kelen József a népbiztos-perben bátran jelentette ki, hogy az ismert nehézségek ellenére szerinte sikerült bizonyítani a termelés gazdaságosságát a magántőke mindenhatóságának ellenére, hisz az üzem irányítása, döntően műszaki kérdés.¹⁵

A szocializálás négyheti tapasztalatait összegezte Hevesi Gyula népbiztos. Kelen József véleményét alátámasztva beigazoltnak látta, hogy nincs szükség tőkésekre, és a termelés folyamatossága biztosítható nyereség nélkül, hisz az átmenet különösebb zökkenők nélkül lezajlott. Az üzemek kisajátításával, a tulajdonviszonyok megváltoztatásával a munkásságnak tudomásul kell vennie, hogy az adott üzem nem az ő tulajdona, hanem valamennyi proletáré (a határtalan centralizáció leplezése), más szóval az államé. A szocializált üzemekben az öntudatos munkásság nem a tőkés rendszerben rákényszerített, hanem az önként vállalt fegyelemmel emeli a termelékenységet – szólt a valóságtól elrugaskodott felfogás. Ugyanakkor a tulajdonosi gyakorlatot képviselő Szociális Termelés Népbiztossága nevezi ki az akár teljhatalommal rendelkező termelési biztost, aki forradalmi törvénytörvények elé állíthatja a fegyelmezetlenkedőket, ezzel is biztosítva a központi rendelkezések maradéktalan végrehajtását. Az egyszemélyi vezető tevékenységét az üzemi tanács ellenőrzi. Nem véletlen, hogy a népbiztos egy szóval sem említette a szakszervezetek szerepét, amit nem magyarázhat a román intervenció miatt kialakult új helyzet. Hevesi Gyula a szakszervezetek feladatait egyszerűen a munkástanácsokra bízta.¹⁶

Már az április eleji kormányülésen úgy tűnt, hogy az ismert nehézségek ellenére körvonalazódtak az új gazdasági rendszer átmeneti működésének keretei, jóllehet az elképesztő méreteket öltő, rohamléptekben végrehajtott államosítások, a fokozatos-

¹⁵ Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 5c. 6722-1920. 161d. 2445.

¹⁶ *Népszava*, 1919, április 23.; MMTVD 6/A. i. m. 301-303.

ság gyakori elutasítása, kizárása, távlatos pártprogramok céljainak azonnali megvalósulási késztetései csak tovább növelték a fennálló objektív nehézségeket. Böhm Vilmos 1919. április 18-i beszédében még diadallal jelentette az 1000 üzem gyors szocializálását, szemben az oroszországi egy év alatti 500-zal. Emlékiratában a rapid tempóról egészen más, reális véleménye volt. Mindenesetre a román intervenció előtti hétben a március végi „a mindent szocializálni és kisajátítani” tömeghisztéria alábbhagyott, ha nem is múlt el, de a krónikus áruhiány a meglévő javak elosztására és nem annyira előállítására helyezte a figyelmet. Az állami „mindenhatóság” és tulajdonlás kizárólagossága, az állami gondoskodás ígérete a kapitalista viszonyokban szocializálódott munkavállalók felfogásában a javak egyenlő elosztásának azonnali érvényesítését jelentette. Több vállalatnál, iparágban sikerült a termelés volumenét megőrizni vagy növelni pl. a csepeli Weiss Manfréd üzemben, a brennbergi bányában. Dovcsák Antal egyik bizakodó nyilatkozatában konstataálta, hogy a fémipari üzemekben emelkedett a mezőgazdaságban szükséges eszközök előállítása, sőt kisebb gépek gyártása is fellendült; a MÁV-gépgyárban felgyorsult a mozdonygyártás, s úgy tűnt, hogy a szerény növekedéshez elegendő nyersvas rendelkezésre áll.¹⁷

Néhány kedvező jelenség ellenére általában a termelés drasztikus visszaesése volt a jellemző. A vas- és fémfeldolgozó iparban, az áprilisi reményekkel szemben, egy júliusban végzett felmérés szerint, a munkateljesítmény csökkenése 20-50%-os, elsősorban az anyag- és szénhiány miatt. A gyárakban főleg karbantartási munkálatok folytak.

A diktatúra első hónapjában a tőkét rendeleti úton kisajátítani zökkenőmentesen egyszerű volt, ám a gyorsított tempóban végrehajtott, mélységében túlméretezett, az egyenlősdiire emlékeztető elosztás már viharokat is hozott. Eközben a termelés fönntartásának, fokozásának szükségességéről, fontosságáról szóló figyelmeztetések, felhívások a lakosság széles körében alig találtak visszhangra.

¹⁷ *Népszava*, 1919. április 23.

Az *agrárviszonyok* gyökeres megváltoztatását is tartalmazó Mindenkihez! szülő felhívás a nagybirtokok kisajátítását a bányák, nagyüzemek szocializálásával állította egy vonalba, míg a földreformot nem a törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem a termelészövetkezetek létesítésével kívánta megoldani. Ez a felhívás már eredendően az 1919. február 16-án, a földosztásról kihirdetett, XVIII. sz. néptörvény félreérthetetlen elutasítása volt.¹⁸ Szembetűnő, hogy a közép- és nagybirtok szocializálásáról szóló XXXVIII. sz. rendeletet csak április 3-án fogadták el és hirdették ki, a tulajdonviszonyok rendeleti úton történő megváltoztatásának záróakkordjaként.

1919 tavaszán az ország többségét képező agrárnépesség már másodszer bizonytalanodott el a földtulajdon jövőjének kérdésében. 1919 februárjában, ha vontatottan is, megalakultak a birtokrendező bizottságok, s megkezdődtek a földosztás előkészületei. A földnélküliek, a szegényparasztok, törpebirtokosok áhitattal várták a birtokbavételt, március végén azonban, jól értesült uraik vagy azok birtokainak intézői, községi, falusi potentátok fölényesen, úgy „magas lóról” közölték velük, hogy az osztásból nem lesz semmi. Ezekben a március végi napokban panaszok, kérdések árasztották el a Földművelésügyi Népbiztosságot. Küldöttségek ütöttek tanyát az épület árkádjai alatt. A népbiztos Nyisztor György, a minisztérium 42-es szobájában fogadta a küldöttségeket, és szakadatlanul magyarázta, hogy a termelés folyamatossága érdekében el kell halasztani a földosztást, a paraszti birtokot megvédi, türelmet és nyugalmat kért. A hatalomváltás óta több mint két hét telt el ilyen bizonytalanságban. A kormányzótanácsnak ez a hallgatása, várakozása agrárügyekben Moszkva figyelmét is felkeltette. Több feldolgozás, forráskiadvány megemlíti az ún. Zinovjev-levelet (március 25-e körül készülhetett) vagy táviratot, mely minden bizonnyal az agrárpolitikával foglalkozott. Csicserin orosz-

¹⁸ A Tanácsköztársaság agrárpolitikáját több monográfia, tanulmány részleteiben tárgyalta, mégis e nagy horderejű kérdés körül kialakult korabeli vita pontosítása árnyalhatja az évtizedek során kialakult képet. Leszámítva az ideológiai és politikai beidegződéseket és egyoldalúságokat ma is haszonnal forgatható SZEMERE Vera: *Az agrárkérdés 1918–1919-ben* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.) című munkája.

szovjet népbiztost pedig március 28-án az a kérdés foglalkoztatta: vajon ők hogyan viselik el a gabonamonopóliumot, s milyen a parasztság magatartása a forradalommal szemben?¹⁹

Az agrárkérdés előzetes megtárgyalására a kormányzótanács 4. ülésén, március 27-én került sor. Ezen az ülésen tárgyalták Hamburger Jenő előterjesztésében a földmunkások béreinek ideiglenes, két hónapra szóló tervezetét anélkül, hogy ezt más népbiztosságokkal összehangolták volna. A sürgősségre való tekintettel leszögezte – akárcsak Vántus és Nyisztor –, hogy ezen a téren a legnagyobb káosz tapasztalható, s emiatt a földmunkások nem dolgoznak. Nem volt ritka a 8 órás munkaidő bevezetésének követelése a mezőgazdaságban. Hevesi Gyula ez alkalommal is sürgette a bér- és a segélykérdés gyors megoldását. A földmunkások bérezésének rendeleti úton történő szabályozása elhúzódott. Mindenesetre a bérkérdés és a földreform végrehajtásáról szóló előterjesztés (ez volt a tervezet címe) egybeesése nem volt véletlen, hisz a nagybirtokon dolgozókra vonatkozott. Hamburger szerint a tervezet egyben utasítás a földreformot végrehajtó szerveknek. (Vajon hogy lehet beszélni földreformról, amikor szocializálnak?) Ez a tervezet, amely alapja lett az április 4-én kihirdetett XXXVIII. sz. rendeletnek, meglehetősen hevenyészett fogalmazásban közli, hogy Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak semmi köze a földhöz. A közép- és nagybirtokot minden térítés nélkül a proletárállam veszi át, beleértve a megműveléshez szükséges forgótőkét is. A kisbirtokosok földjéhez a proletárállam nem nyúl, s úgy rendelkezhetnek vele, mint eddig. A közhasználatba vett birtokok nem oszthatók fel. A közhasználatba vett birtokot, szövetkezetben fogja megművelni a mezőgazdasági proletárság. (Nem véletlen, hogy az előző napirendi pont e társadalmi réteg bérezéséről szolt.)

A vita során Rónai Zoltán kijelentette, hogy az előterjesztésnek még a címe sem jó. Részletes proklamációt kell közreadni anélkül, hogy a földkérdésben végleges állásfoglalás születne.

¹⁹ *Budapest–Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22.–augusztus 1.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 33.

Vagyis kimondanák homályosan a köztulajdont, de nem magyaráznak el világosan, érthetően a parasztságnak. Ez a valóságban azt jelentené, hogy fondorlatos módon megkerülnék a földosztás végrehajtását, de kiemelten hangsúlyoznák a nagybirtok kisajátításának megváltásnélküliségét és a szövetkezeti művelés szükségességét. Hamburger népbiztostársra, Vántus Károly némileg meglepően az előterjesztés elhalasztását javasolta a tanácskongresszus összehívásáig, amikor alkotmányba foglalják az egész földkérdést. A rendlettervezet – hangsúlyozta – csak direktíva, eligazítás a gazdatiszteknek, az agitátoroknak a mindennapi teendőkre vonatkozóan. Szerinte a javaslat veszélyezteti a termést, jóllehet a szovjet elvtársak is sürgetik a dekrétumot. (Vántus nem tette hozzá, vajon milyen irányba.) Megismételte: előbb kongresszust, alkotmányt, s utána jöhet a földtörvény. Kun Béla meglehetősen indulatosan szólt vissza Vántusnak, akihez még Moszkvában nagy reményeket fűzött, de aztán későbbi szavai szerint, benne inkább „törököt fogott”. Miért csak a földkérdés miatt kell megvárni a szovjetkongresszust – replikázott –, amikor minden mást kongresszusi határozat nélkül szocializáltak? Az agrárkérdésben, folytatta Kun, következetesen, forradalmi szellemben, gyorsan deklarálni kell a megváltásnélküliséget, és jobban kell végrehajtani, mint azt az oroszok tették. (Ezzel a megjegyzéssel, szinte szó szerint, Hamburger is dicsekedett a júniusi tanácskongresszuson). Vagyis – érvelt tovább Kun Béla – nem kell foglalkozni az osztás, a birtok elaprózásának valamilyen formájával, mert „a földre vonatkozó tulajdonjogot megszüntetjük, a földhasználati jogát későbbi intézkedésekkel szabályozzuk”. E kijelentések után a szerkesztett jegyzőkönyv zárójelben egy szót közöl: ellentmondás. (Milyen kár, hogy az eredeti, szó szerinti „nagy” jegyzőkönyv ismeretlen.) Kunfi Zsigmond, Kun kijelentését értelmezve, kétszer is szót kért. A sürgősen kiadandó rendelettel kapcsolatban két problémára hívta fel a figyelmet. Egyértelműen ki kell mondani a kárpótlás nélküli kisajátítást. A második: nagyon meg kell fontolni, hogy a földet állami vagy társadalmi tulajdonba vegyük. A nagybirtok megváltás nélküli kisajátításával, folytatta Kunfi, a parasztság óriási tömegét

magunk mellé állítjuk, ha viszont *minden földet* köztulajdonba vesszünk a parasztság óriási tömege ellenünk fordul.

A szociáldemokrata párt földosztó programját 1918 decemberében kidolgozó Varga Jenő 180 fokos fordulatot végrehajtva, ha teljesen nem is osztotta Kun Béla szélsőséges felfogását, a bankok kisajátításához hasonló szocializálás meghirdetését ajánlotta. Hangsúlyozta az egész termőföld köztulajdonba vételét, amiből minden család (elvileg a nem földműveléssel foglalkozó is) annyit vehet igénybe, amennyit saját munkájával megművel (vagyis bér munkást nem foglalkoztathat), míg a megélhetéshez szükséges földet a korábbi tulajdonos műveli. Ehhez a passzushoz még hozzátette: meg kell nyugtatni a proletárokat, hogy minden föld köztulajdon, míg a parasztot azzal, hogy az a birtok, amit maga művel, korlátlanul továbbra is az ő tulajdona. Kunfi szerint ez a megoldás azért nem jó, mert nem adja fel a föld köztulajdonba vételének elvét. Vagyis Kunfi egyértelmű, nem fondorlatos meghatározást kívánt a nagybirtok kisajátításáról, noha ő sem nyilatkozott a földosztásról. Nyisztor és Erdélyi elfogadták Kunfi javaslatát, míg Vántus visszalépésnek tartotta, mivel e javaslat nem biztosítja az államnak a gabonamonopóliumot.

E kormányülésen ismételten felszólaló Kun Béla mintha megelégtelt volna az alaposnak aligha mondható előterjesztés vitáját. Határozottan felszólította Hamburgert, hogy a legrövidebb időn belül végleges dekrétumot terjesszen a népbiztosok elé. A világos kormányzati állásfoglalás további késleltetése a forradalom védelme szempontjából tovább nem tartható. Forradalmasítani és nem neutralizálni kell a parasztot – kiálthatta. Ez a tómondatos kijelentés önmagában még helytálló is lehetett volna, ha a parasztság forradalmasítását a nagybirtok demokratikus felosztásával oldják meg, ám a magántulajdonosok számának növeléséről Kun és társai hallani sem akartak. A közép- és nagybirtok köztulajdonba vétele, de inkább államosítása, a valóságban a hatalmas birtoktestek érintetlen megőrzése, már kezdettől aligha forradalmasíthatta a föld nélküliek, a szegényparasztek millióit. Hogyan gondolhatták, hogy a nincstelének, akik gyakorlatilag sem földet, sem birtokot nem

kaptak a városok új vezetőitől, egyik napról a másikra az üdvözítő szocializálás híveivé szegődnek. Nem a valós, konkrét helyzetből következett az elméleti általánosítás, hanem megfordítva, a valóságot igazították a dogmatikus tantételhez. Ez a későbbi évtizedekben is gyakran visszaköszönt. A földkérdésnek efféle szélsőséges, kommunisztikus kezelése egyszerűen átlépett a demokratikus megoldáson. Ezt a súlyos tévedést csak tovább fokozta Kunnak az a kijelentése, hogy a földkérdés a proletariátus szempontjából pusztán taktikai és élelmezési kérdés. (A gyakorlatban a falu egyetlen feladata: lássa el élelemmel a várost.) A vitában a készséges Hamburger nyomban kijelentette, hogy nem lehet félmegoldást alkalmazni – osztani is, meg szocializálni is – mert ez úgymond nem elégítené ki a városi proletárt (az eszményített munkásikon kép ekkor is előbukkan), hanem egyszerűen közölni kell a termelészövetkezetek számának növekedését és a földek ingyenes átvételét. Ehhez csatlakozott Varga Jenő is, pontosítva, hogy a köztulajdonba vett földeket a földművelésügyi népbiztosság vegye át (államosítás), s az így köztulajdonba vett birtoktesteket (a régi uradalmakat stb.) formálisan a szövetkezeteknek majd az adja tovább használatba.

Feltűnő, hogy a március 27-i vitában a szociáldemokraták közül nem szólalt fel Ágoston, Böhm, Csizmadia. De az elnöklő Garbai, a földosztás korábbi híve is hallgatott, pedig a lakáskérdés tárgyalásában igen élénken hadakozott a szélsőséges nézetek képviselőivel. Bokányi inkább néhány adminisztratív megjegyzést tett. Egyedül Kunfi megjegyzése és határozott álláspontja tompíthatta volna valamelyest az egyoldalú, antidemokratikus nézeteket, de a széles tömegeket közvetlenül érintő fölosztást, gazdasági érdekek miatt is, nem vetette fel. Kun és társainak felfogása felülkerekedett, s Hamburger kidolgozhatta, véglegesíthette a földekről szóló rendeletet.²⁰

A föld- és agrárkérdés vitája folytatódott a kormányzótanács április 1-jén és 2-án megtartott, meglehetősen viharos ülésén. A március 27-i ülés óta eltelt négy napban sem szűnt meg a terítéken levő kérdés körüli bizonytalanság. Ezen az ülésen a

²⁰ FKT jkv. i. m. 92–97.

földkérdés, ismételten, ekkor sem önálló napirendi pontként, hanem a hadikölcsönök kezelése kapcsán vetődött fel, melynek megvitatását Kun Béla sürgette. Kunfi azonnal replikázott. Véleménye szerint a hadikölcsönnel addig ne foglalkozzanak, amíg a földről szóló dekrétumot nem adták ki. A dekrétum szó hallatán Hamburger – megfeledkezve arról, hogy eredetileg a hadikölcsönökről kívántak tárgyalni – közbeszölt és leszögezte: semmilyen dekrétumra nincs szükség, de tudomásul kell venni, hogy mindenütt lesz kommunizálás. Ez a megjegyzés, helyesebben a tőmondatra szűkített jegyzőkönyvi bejegyzés, a rendelet körüli súlyos nézeteltérésekre utal. Nem véletlen, hogy Garbai a vita folytatásának átmeneti elhalasztását javasolta, míg Bokányi ismételten a tanácskongresszusra bizná a végleges döntést. Kun ezek után kenyértörésre szánta el magát. Ultimátumszerűen jelentette ki, hogy ő a Csizmadia-féle földosztó agrárpolitikáért egy percig sem vállal tovább felelősséget. Ismételten a proletárok magántulajdon-ellenes érzésére hivatkozott. A kiadandó rendelet – szólt az utasítás – az elvi alapokat tartalmazza, amelyek a kommunisták agrárköveteléseiben összegezhetők. Hamburger azonnal csatlakozott. A két alapelv: mezőgazdasági bérmunka nincs – mondta –, mindenki csak annyi földet tarthat meg, amennyit maga és családja megművel. „A 40–50 holdas gazda ellenünk fog szervezkedni... Én először a nagybirtokokat akarom lekapcsolni, a kis- és középbirtokra ráérek” – szólt megfellebbezhetetlen kijelentése. Arra már nem terjedt ki figyelme, ha nem lesz bérmunka, akkor ki fogja megművelni a módosabb gazdák földjeit? Mekkora lehet egy család? És ha a családfenntartó és munkára fogható fia a háborúban elesett, mi lesz a birtokkal? Valószínű ilyen és hasonló problémák is foglalkoztatták nemcsak a falusi lakosságot, hanem a dogmáktól mentes népbiztosokat is. Garbai utalt a Szatmáron tapasztalt benyomásaira, ahol nagy az izgatottság és a bizonytalanság. Tulajdonképpen a vita további folytatását ajánlotta, egyben leszögezte „egy bizonyos, mindenkitől nem lehet elvenni a földet és a házat”. Szerinte a bizonytalanságot gerjesztő papok ellen kell agitálni. Míg az agitáció hatékonyságára több javaslat is elhangzott, Hamburger Garbainak is vála-

szolva jegyezte meg, hogy a köztulajdonba veendő birtok határát nem jelölné meg. Ágoston néhány statisztikai adatot közölt a birtokmegosztásról, külön kiemelve, hogy a 10 és 100 hold közötti birtokok száma közel 900 000, míg a föld nélküli mezőgazdasági munkások száma 1,5 millió. Ágoston az adatok közlésén túl a közvetlenül érintettek körében a nagy izgatottságot konstataulta, de bizonyára valamilyen konkrét javaslatot is tett. Kunfi: ha az ipari üzemek szocializálásánál meghatározták a határt... jegyzőkönyv szerint nem folytathatta, mert Kun Béla Kunfit „felvilágosította” az ipari és mezőgazdasági üzemek közti különbségről. Kunfi bizonyára nyelt egyet, s jobbnak látta abba hagyni. Szántó és Varga a megyék, tájegységek közti különbségekre utalt. Kun megerősítette Hamburger javaslatát. Végül az április 2-án betervezett rendelet a köztulajdonba veendő birtok határát nem határozta meg. (A gyakorlatban 100 magyar hold – 1 hold 1200 négyszögöl – volt a határ, amit később rendelet is rögzített.) A rendkívül rövid vitában Rónai a földtulajdon meghatározásában nyilvánvaló ellentmondásokat észlelve megjegyezte, ha minden föld társadalmi tulajdon, akkor nem lehet kimondani, hogy a kisbirtokost megilleti a föld tulajdona. Rónai és Ágoston Hamburger javaslatát nem kívánták elfogadni, de miután Kun félreérthetetlenül az eredetileg betervezett javaslat mellett foglalt állást, néhány módosító javaslatot tettek. Ágoston ismételten javasolta Hamburger tervezetének elutasítását, amit minden bizonnyal a Kun és Hamburger mögé felsorakozott többség leszavazott. Vagyis a földkérdésről szóló további vitázást ajánló Garbai-véleményt is figyelmen kívül hagyták. Mindebben közrejártszott a Csizmadia-„ügy”.

A számtalan gyenge jellembeli tulajdonsággal „megáldott” népbiztos minősíthetetlenül bánt az egyik telefonkezelővel, aminek következtében az országos telefon-összeköttetés átmenetileg megszakadt. A zűrzavart előidéző népbiztost a hatáskörét határtalanul túllépő fővádbiztos, László Jenő – nyilván nem saját elhatározásából – letartóztatta. Az egész ügy a kormányzótanács elé került. (A népbiztos-perben Bokányi megjegyezte: László Jenő főügyészi kinevezéséről csak a Csizmadia-ügy kapcsán értesültek.) Az egész affér ismertetése helyett megemlíten-

dó Garbai bejelentése: Csizmadia távozik (nyilván a kormányból), ha szabadon engedik. Erre Varga Jenő kijelentette, ha kiengedik, és vidékre megy, nem kevés kellemetlenséget okozhat. Böhm szerint is „vidéken ellenünk lázíthat”. Hamburger tovább pontosított: ha nem tartóztatják le Csizmadiát, „fennállt a földművelésügy szétverése”. Csizmadiát „feltétlenül el kell távolítani onnan is, meg innen is”. A kormányzótanács április 3-i ülésén, egységesen Csizmadia elmozdításáról és házi őrizetbe vételéről (Vántus, Bokányi, Erdélyi közbenjárására nem a letartóztatásáról) döntött. (A Világszabadság április 3-i száma a hírovtatban közölte, hogy Csizmadia Sándor népbiztosi tisztségéről lemondott.) A rendelet alapelveivel egyet nem értő Csizmadia teljesen elszigetelődött, s elkerülhetetlen távozása és eltávolítása a szociáldemokráciával való végleges szakítást is előrevetítette. (A Világszabadságban Takács József szerkesztői segítségével, álnev alatt, néhány írása megjelent a Tanácsköztársaság idején.)

A földreformrendelet első három paragrafusa a földtulajdonlás elveit deklarálja. A meghatározás szerint, aki nem dolgozik, annak tulajdonában nem lehet föld. Ezek szerint, aki állandóan dolgozik, ám nem a földet műveli, lehet bizonyos területű földje, akár kisbirtok nagyságú is. Vagyis a rendelet nem mondja ki, hogy földje csak annak lehet, aki azt maga vagy családja megműveli. A rendelet kimondatlanul szakított a demokratikus agrármozgalmak, beleértve az agrárszocialista követeléseket is, több évtizedes hagyományával: a föld azé, aki megműveli. E követelés rendeletbeli elhagyása nem véletlen, hisz a föld nélküliek, szegényparasztek nem csak földet, hanem birtokot követeltek. A második paragrafus a közép- és nagybirtokot minden felszerelésével, üzemével együtt, kártalanítás nélkül, a proletárállamot jelöli ki új tulajdonosnak. E meghatározás ellentmond az elsőnek, hisz a föld a dolgozók társadalmáé, ellenben a közép- és nagybirtok tulajdonosa az állam. Vagyis az államosított közép- és nagybirtokon az állam gyakorolja a tulajdonosi jogokat, konkrétan a Földművelésügyi Népbiztosság. Ez az állami hivatal adja át szövetkezeti kezelésbe a köztulajdonba vett földeket. A termelőszövetkezeteknek tagja lehet minden 16. életévét betöltő férfi és nő, aki megfelelő számú (a gyakorlat-

ban 120) munkanapot teljesített. Ehhez hozzátartozik, hogy a kisajátított földbirtokok sem egyének, sem csoportok között fel nem oszthatók. (A végrehajtás során korlátozott mértékben a földosztást lehetővé tették, a társadalmi elégedetlenség ellensúlyozására.) Nem véletlen, hogy az átszervezést nem bízták valamiféle választott vagy kijelölt testületre, netán a helyi lakosokból, agrárproletárokból álló bizottságokra, mintegy növelve a közvetlen érdekeltek bevonását a nagy gazdasági, társadalmi átalakulás végrehajtásába. A népbiztosság jobbnak és kézenfekvőnek találta az állami birtokbavétel lebonyolítását az osztályellenségnek deklarált nagybirtokos tulajdonosokra és azok intézőire, gazdatisztjeire bízni. A nagybirtokos a helyén, kastélyában maradt, továbbra is négyfogatú hintón közlekedett, cselédei, a régi szokásoknak megfelelően, tisztelettel megsüvegeltek. A gazdatiszték, immár mint szocialista termelési biztosok, ügyeltek a termelés folyamatosságára, a nagybirtok egyben tartására, a szétaprózás, az osztás megakadályozására. Így a nagybirtok egyben maradt, majd a több millió holdon gazdálkodó termelészövetkezetek szervezeti működésére, irányítására részletes szabályozást is kimunkáltak.

Hamburger Jenő a vidéki munkástanácsok 500 küldöttje előtt, április közepén tartott előadásában kijelentette: a földkérdésben olyan megoldást kellett találni, amely teljesen megfelel a kommunizmus irányelveinek. A megoldás nem lehetett sem a fejetlenséget, zűrzavart előidéző Buza-féle néptörvény, sem a háború szülte, minden rendszer és szerves irányelv nélkül végrehajtott orosz földreform. Így az orosz megoldást nem lehetett mintának tekinteni. Minden föld a közösségé, az államé, de, tette hozzá, nem akarnak az ott dolgozókból állami bérmunkást csinálni, ezért az autonómiát élvező szövetkezetek kezelésébe adják a földet, melyeknek irányítását az országos szempontokat érvényesítő központ végzi el. Így lehet biztosítani a városi proletariátus ellátását.²¹

Nyisztor György 1920. július 13-án, az ügyészi kihallgatáson jelentette ki, ha valamit csinálni akartak a földdel, a leg-

²¹ *Népszava*, 1919. április 17. Előadás a termelészövetkezetekről.

fontosabb az volt, hogy „a birtokok szétszedését megakadályozzuk és megvédjük az országot a pusztulástól, mert a saskajárás nem okozott volna olyan csapást, mintha szétszedjük a birtokot és parcelláznunk”.²² Nem vitatta a Buza Barna-féle földtörvény jelentőségét, de megjegyezte, hogy nem volt annyi föld, mint igénylő, s pusztán ez az egyetlen ok, a többiről nem is szólva, amely összetűzésekhez, lázongásokhoz vezetett volna. A Tanácsköztársaság idején – jegyezte meg – nem voltak a Károlyi-kormányzat heteiben lezajlott fosztogatásokhoz, rablásokhoz, gyűjtogatásokhoz hasonló falusi megmozdulások. Az agrárszegénység föld- és birtokéhségét kiválóan ismerő, korábban a földosztást hirdető népbiztos, bizonyára nem csak a saját védekezése okán nyilatkozhatott a nagybirtok „sikerese” megőrzéséről, hanem az összetorlódott súlyos ellentmondások kezelése miatt is. Nyisztor éppen a birtokos parasztok érdekében határozottan fordult szembe azokkal, a Hamburgertől és Kuntól származó törekvésekkel, amelyek a szocializálást szándékoztak kiterjeszteni az 50 hold feletti kisbirtokokra is. Nyisztor lazán kezelte a 120-130 holdas tulajdont, ugyanakkor sokat tett a cselédek, földmunkások anyagi helyzetének javítása érdekében. Mindazonáltal ő sem vállalta a demokratikus földosztás programját, s tudomásul vette, hogy az adott helyzetben a nagybirtok átmentése a kézenfekvő megoldás.

Varga Jenő 1920-ban írt munkájában²³ a diktatúra agrárpolitikáját magyarázó-mentegető, amolyan jelentésféle összeállítást készített. Szerinte már a diktatúra megszületése előtt nyilvánvaló volt, hogy a földosztás lehetetlen, mert nem állt rendelkezésre elegendő kiosztható föld, s az igénylők nem rendelkeztek sem megfelelő eszközökkel, sem igavonó állatállománnyal. A cselédség pedig a föld társas művelése mellett nyilatkozott, eltúlozva az önkényes földfoglalások és a somogyi szövetkezetek jelentőségét. Ilyen körülmények között – vonja le a következtetést – „nagyon kockázatos lett volna egy általános földfelaprózás útján éppen ezt a réteget... a nyomorgó kisbirtok-

²² BFL VII. 5c. 6274-1920. 151 d. 2013.

²³ VARGA Jenő: *A földkérdés a magyar proletárforradalomban*. A Németországai Egyesült Kommunista Párt Magyar Csoportjának Kiadása, Berlin, 1921.

kosok sorsára juttatni”. Ugyanakkor lehetséges, állapítja meg, hogy a földosztással a diktatúra támogatottsága nagyobb lett volna, de a vele járó élelmiszerhiány miatt a diktatúrát „maga az ipari munkásság, a diktatúra tulajdonképpeni hordozója, buktatta volna meg”. Ezért a kormányzótanács a nagyüzemi termelés fenntartása mellett döntött, s így biztosíthatta a városi lakosság élelmiszer-ellátását. (Valójában a hadsereg ellátását biztosították, de nem a városi lakosság közélélmézését.) Végso konklúzióként Varga leszögezi: a magára maradt, izolált magyar proletárdiktatúrát semmilyen radikális földosztással nem lehetett volna fenntartani. Ez utóbbi, helytállónak is mondható megállapítás nagy hibája, hogy a földkérdést pusztán a diktatúra hatalmi kérdéseként értelmezte. Ebben a világlátásban fel sem merült a nagybirtokrendszer demokratikus széttörése aktuális programjának folytatása, az elfogadott és kihirdetett néptörvénynek a megvalósítása. A hatalmi játszmában kizárólag a proletárdiktatúra fenntartásának és kiterjesztésének célja szerepelt, s úgy vélték, hogy az átmeneti, ideiglenes bukás után, a „kisebb hibák” kijavításával, nagyjából folytatni lehet a megkezdett agrárpolitikát. Márpedig ez az agrárpolitika szinte töretlenül átmentette a nagybirtokot, annak minden politikai, társadalmi következményeivel együtt.

A rendelet harmadik paragrafusa kimondja, hogy a kis- és törpebirtok, a hozzá tartozó házzal, melléképületekkel továbbra is magántulajdonban marad, minősítését a helyi viszonyok figyelembevételével a Földművelésügyi Népbiztosság végzi el. A rendelet e birtokok méreteinek határait konkrétan nem szabta meg, amiből nem kevés félreértés keletkezett. Általában a 100 holdat tekintették az elválasztó határvonalnak. (Egyes radikális direktóriumok az 50–60 hold feletti birtokot is szocializálták, míg másutt a 130–150 holdas birtok is magántulajdonban maradt.) A birtokos parasztság megnyerése, korabeli szóhasználattal, „politikai semlegesítése” érdekében a kormány elengedte a kisbirtokosok adóhátralékát, és felmentette őket a kötelező adófizetés súlyos terhe alól. Ez a döntés azonban éppen a visszajára fordult: a parasztság e döntést a kormány gyengeségének vélte, s attól tartott, hogy előbb-utóbb a módos

gazdák birtokára is sor kerül. Ez a félelem nem volt alaptalan, hisz Hamburger a szocializálás kiterjesztésének fokozatosságát említve, megjegyezte, a kisbirtok kézbevétele még ráér. Nyisztor György a cselédség és a módos gazdák közötti harc kiéleződését őszre várta. Varga Jenő már említett, 1920-ban készített munkája szerint a csekély számú 50–100 holdas gazdák birtokában igen tekintélyes mennyiségű földbirtok van, „amelynek felosztásával sok földéhes embert ki lehetne elégíteni... Ott, ahol ez szükségesnek mutatkozik, fel kell majd áldozni a földosztás céljaira – a nem intenzíven művelt – nagybirtok egy részét is”.²⁴ A tanulságokon okulva, Varga Jenő elvileg már nem zárkózott el a földosztás gondolatától. Noha tartott a termelés visszaesésétől, de az osztást szinte kizárólag az 50 hold feletti paraszti birtokokra terjesztette volna ki, a szocializált nagybirtok többségének töretlen megőrzése mellett, s esetükben már nem számol a jól prosperáló paraszti birtokkal.

Az áprilisi napokban erről még nem volt szó, noha a szélsőséges kommunizálók a parasztságnak tett gesztust megfutamodásnak vélték. A hivatalos álláspont a kisbirtokosságot a dolgozó osztályok szövetségésének, testvérének tekintette, hiszen az új rend őket is felszabadította az uzsora, a nagybirtok uralma alól. Az új rendszer a földjét megművelő kisbirtokost nem zavarja meg, s nyugodtan végezzék megszokott tevékenységüket. De ha a kisbirtokosok helyt adnak a falut elárasztó rémhíreknek, hazugságoknak (a vallás gyakorlásának megtiltása, nőközösség, a kisbirtok, a házak elkobzása), és elrejtik az élelmiszert, a szállítást megtagadják, a proletárdiktatúra államával találják szembe magukat. A földmunkások pedig „nem engedték a lelkükhöz férni a földosztás szocialistaellenes jelszavát akkor sem, amikor felülről hirdették, és még kevésbé engedik meg most”.²⁵ Ezek a megnyilatkozások a falusi szegénység körében inkább közömbösséget, haragot váltottak ki. Nem véletlen, hogy a falusi direktóriumok nagy részben végrehajthatatlannak tartották a szövetkezetek létrehozását. Követelték a földosztás megvalósítását elsősorban a falvak, a községek hatá-

²⁴ Uo. 22.

²⁵ *Népszava*, 1919. április 12. A falu népét...

rában lévő nagybirtok tulajdonát képező birtoktestek esetében. Szenvedélyesen léptek fel a nagy földbérlok ellen. Nem véletlen, hogy a falusi szegénység távol tartotta magát az áprilisi választásoktól, míg a szocializált nagyüzemek volt uradalmi cselédei, akiknek az anyagi helyzete jelentősen javult, az akkor éppen vörös szalagot viselő intéző úr-elvtárs vezetése alatt voksoltak.

A szociáldemokrata Takács József, akinek a kormányzótanács április 3-i rendelete nagy csalódást okozott, 1920–1921-ben megjelent munkáiban a 200 holdnál nagyobb birtokok állami kisajátítása mellett nyilatkozott. E kisajátított birtoktesteket pedig a kisbirtokok számának szaporítása érdekében a földnélkülieknek és a törpebirtokosoknak kell juttatni.²⁶

Böhm Vilmos emlékiratában jegyzi meg, hogy a nagybirtok megőrzése nem oldotta meg az ellátás problémáit. „A mezőgazdasági proletariátus milliányi embere megcsaltnak érezte magát. A falu tömege nem kapott a forradalomtól semmit... a birtokosgazda mellé szegődött és a forradalom ellen fordult.”²⁷ A birtokos parasztok, akiknek gazdasági helyzete a rekvirálások ellenére áprilisban még elviselhető volt (már csak az adókötelezettség eltörlése miatt is) több oknál fogva (pl. átmenetileg elvesztették vezető szerepüket a faluban), a proletárdiktatúra rendszerét nem fogadták el, s szembefordultak vele.

A javak általános társadalmi tulajdonba vételének gyorsított tempójú menetébe szervesen beletartozott a *lakóházak szocializálásáról* szóló X. számú kormányzótanácsi rendelet. Mielőtt azonban a kormányzótanács *lakáspolitikáját* áttekintենék, érdemes rápillantani a főváros népességének alakulására, illetve a lakáshelyzet állapotára a Budapest számokban 1919. c. kiadvány alapján.²⁸

²⁶ VARGA Lajos: Takács József a szociáldemokrata agrárpolitikus. In: *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 139–176.

²⁷ BÖHM Vilmos: i. m. 351–353.

²⁸ Ez a június 13. és augusztus 1. között hetenként megjelent kiadvány (összesen 7 szám) hivatalosan a főváros Munkás és Katonatanács közlönye volt. A megjelentetést az áprilisban megválasztott fővárosi tanács elnöksége április 20-án határozta el abból a célból, hogy a lakosság, de különösen a tanácsok tagjai valóságosan ismerjék meg a lakosság életkörülményeit. A statisztikai anyagok feldolgozását háromtagú bizottság – Ágoston Péter elnök, Sidó Zoltán,

A főváros tíz kerületének a lakossága az elhúzódo világháború és az azt követő néhány hónap alatt 200 ezer fővel gyarapodott, noha a város természetes szaporodása jelentősen csökkent. Míg a századforduló első évtizedében a természetes szaporodás 65 557, addig 1911 és 1919 május vége között 14 570-nel többen haltak meg, mint születtek. (A halálozás 1917 májusa és 1919 májusa között tetőzött, amikor az elhaltak 23 512 fővel haladták meg születettek számát.)

Tekintettel a lakáskérdésre és a közéletre egy májusi rendelet alapján a főváros népességének alakulásába beszámították a rendőri igazgatásba bevont településeken élőket is. Számuk a következő: Újpest 66 536, Rákospalota 46 789, Kispest 47 488, Erzsébetfalva 43 971, Pestszentlőrinc 9393, azaz összesen 214 177 lakossal. A 10 kerület lakossága 1 051 374. A felsorolt településekkel együtt: 1 265 551. (Az 1920-as népszámlálási adatok szerint a főváros 10 kerületének lakossága: 928 996)

A rohamos növekedése a 20. század második évtizedében kizárólag a bevándorlásból eredt. Két és fél év alatt (1917. májustól) a beköltözők száma meghaladta a kétszázezer főt. A bevándorlás különösen az összeomlást követő hónapokban nőtt rohamosan, s az óriásira duzzadt népesség elhelyezése és élelmezése a városvezetést szinte megoldhatatlan feladat elé állította.

Az 1910-es adatok szerint a fővárosi lakások 55,2%-a egy-szobás volt, s a főváros lakóinak 36,1%-a zsúfolódott össze ezekben az egészségtelen lakásokban. 1910-ben csaknem háromszázezer ember élt 42 287 lakás egy szobájában negyedmagával. 69 373 volt azoknak a száma, akik hatan zsúfolódtak össze egy szobában (8,6%). (Ekkor kezdődött el a lakásépítkezések látványos visszaesése, ami a háború éveiben gyakorlatilag megszűnt.) Ezt a szomorú helyzetet valamelyest oldotta, hogy a fővárosi lakosok 30%-a legfeljebb másodmagával lakott egy- és kétszobás lakásban. A lakások csekély felszereltsége, a fürdőszobák, WC-k, gyakran az önálló konyhák hiánya az

Pásztor Mihály – irányította. A tematikus számok közül néhány: Hányan laknak Budapesten? Lakók és lakások (ezt közli az MMTVD 6/A.), A népmozgalom a háború idején, Az öngyilkosságok alakulása.

általános helyzetet csak súlyosbították. A lakások túlnyomó többsége 2-3 helyiségből állt. A háztartások számának növekedésével nem tartott lépést a lakásépítkezés. 1919 tavaszán a fővárosban és környékén a szobák száma 360 000, a konyhák száma 170 ezer, amely 40 ezer cselédszobával egészült ki. Az 1920-as adatok szerint a tíz fővárosi kerület lakásainak száma – a szoba-konyhát, de a nyolc- vagy annál többszobás lakást is beleértve – 205 645).²⁹

A fővárosban és környékén a három- és négyszobás lakások száma megközelítette a húszezret, míg az ötszobásnál vagy annál nagyobb lakások száma alig érte el az 5000-et. A nyomasztó lakásínség a társadalmi elégedetlenség egyik melegágya volt. A különféle kormányzati vagy éppen vállalati kezdeményezések valamelyest enyhítettek e súlyos problémán, de a korszerűtlen egészségtelen bércaszárnyák világát csak tovább nyomasztotta, kilátástalanná tette a háború négy éve. Így nem véletlen, hogy a forradalmas hónapokban a lakásínség valamilyen orvoslása megkerülhetetlenné vált.

A demokratikus forradalom idején állították fel a központi lakáshivatalt, melynek elnöke Garbai Sándor lett, aki már a háború idején 25 000 munkáslakás építésének megkezdését javasolta. Mint kormánybiztos tárgyalt az építkezési vállalkozókkal, méltányos árak fejében adókedvezményt helyezett kiállításba. Jelentős állami kölcsön folyósítását is tervezték. 1918 novemberében-decemberében a központi lakáshivatal bírálta el a lakásigénylő beadványokat, foglalkozott szállodák, üzletek, nyaralók lakás célú igénybevételével, a kényszerköltöztetéssel; míg a kerületi irodák a lakbérek bonyolult kérdéseivel, a tulajdonos, a főbérlő, albérlő vitáinak rendezésével. A lakáshivatal megtiltotta a lakbéremelést, minisztertanácsi rendelet szabályozta a hadbavonultak lakbértámogatását vagy a lakbérhátalékok folyósításának átütemezését. Decemberben a lakáshivatal működését a nagy ügyfélforgalom miatt egy hónapra bezárták. A kérelmezők áradatát növelte a menekültek megállíthatatlan beözönlése, mégis kb. 20 ezer beadványt kedvezően

²⁹ *Budapest Statisztikai Évkönyve 1921–1924*. XIII. évf. 16–17. Az 1 és 2 szobás lakásokban lakott: 639 525 fő.

bíráltak el. A lakáshivatal arról is rendelkezett, hogy az egyes nagy lakásokban működő irodákat, hivatalokat kaszárnyákba vagy üresen hagyott ingatlanokba helyezték át. Rendelkeztek összeköltöztetésről vagy kényszerköltöztetésről. A súlyos problémát bonyolította 1919 elején a KMP teljesíthetetlen követelése a lakbérfizetés megtagadásáról, amit 1919. március 21-e után azonnal érvénytelenítettek.³⁰

A tanácsrendszer természetesen megörökölte a súlyos, megoldhatatlannak tűnő lakáshelyzetet, de a Mindenkihez! szóló, proklamációban a bányák, üzemek, a nagybirtok stb. szocializálásának programjában a lakóházakat nem említették. A kormányzótanács első, március 22-i ülésén Bokányi Dezső, némileg váratlanul, javasolta a lakáshivatal korábbi vezetője Gungl (Gungl) Ferenc lakásrekviráló rendeltervezetének elfogadását.³¹ Kun Béla rövid, de kategorikus válaszában elutasította Bokányi javaslatát (Gungl Ferencről rossz véleménye volt), s ajánlotta, hogy ezt a fontos kérdést három nappal később, 26-án vitassák meg. Az elveket – úgymond – előzetesen megtárgyalja Rónaival, aki munkatársaival az intézkedést megfelelő jogi formába önti. Rónai a Kunnal való egyeztetés során elfogadta az orosz gyakorlatot, s március 25-én, az üzemek szocializálásáról szóló rendelettel egy időben, terjesztette elő a lakóházak szocializálásáról szóló rendeletet (megjelent a Tanácsköztársaság hivatalos közlöny első számában, március 26-án, míg a Népszavában egy nappal később). A rendelet érvényességét, Böhm Vilmos javaslatára, a megszállt területek fontosabb városaira is kiterjesztették Brassótól Pozsonyig, Újvidéktől Kassáig. Ezt a kormányzótanácsi rendeletet a szociális termelés népbiztosának március 29-i, április 4-i utasítását a főváros környéki valamennyi településre (városra, nagyközségre), megyeszékhelyekre, valamint Ceglédre, Lócsére, Iglóra

³⁰ A szociálpolitikáról, a lakáspolitikáról bőséges anyagot közöl PETRÁK Katalin: *Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája, 1919.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969. 69–80. (A szerző ugyanakkor nem tartotta feladatának a kormányzótanácsban lezajlott parázs vita nyomon követését.)

³¹ *FKT jkv.* i. m. 53. Bokányi felszólalásához fűzött szerkesztői jegyzet hibás, hisz nem valószínű, hogy a polgári hivatalnok készítette elő a lakóházak szocializálásáról szóló, X. számú rendeletet.

is kiterjesztette.³² A rendelet térbeli kiterjesztése, hatályosítása ezzel az utasítással ugyan nem ért véget, ugyanis több város direktóriuma a rendelet bevezetése alól mentesítést kért, mivel a városban, településen kevés bérház található (Csongrád, Kiskunhalas, Pápa).³³

A tíz paragrafusból álló, X. sz. kormányzótanácsi rendelet értelmében minden lakóház a beltelekkel, a melléképületekkel egyetemben az állam tulajdona, s minden lakó meghatározott lakbért köteles fizetni, beleértve az ingatlan, a bérház, a ház korábbi tulajdonosát is. Vagyis a rendelkezés nem csak a nagytökésre, a bérház-tulajdonosra, háziúrra, hanem valamenyny háztulajdonosra kiterjedt. Ugyanakkor különbséget tett a munkás, a tisztviselő által épített, szerzett ház és bérház között annyiban, hogy a sajátjában lakó munkásnak lakbért fizetnie nem kell, csak telekadót. (Egy későbbi pontosítás után a munkás, tisztviselő házában lakó bérlő albérleti díja „a tulajdonost” illette.) A szóban forgó ház minősítését (munkás vagy tisztviselő háza) egy háromtagú bizottság állapítja meg. Amennyiben minden ház a tanácsköztársaságé, úgy az ilyen házat nem lehet sem eladni, sem elidegeníteni. A rendelet hatálya nagyjából a városi lakásokra, bérházakra vonatkozott, falusi portákról nem tett említést, azokat nem érintette, de elvileg bármikor egyéb településekre is kiterjeszthető volt. Nem szólt az iparosok, kereskedők, szabadfoglalkozók házairól, kisebb városokban lakó parasztagdák épületeiről. A jogszabály tulajdonképpen egy csapással, a szocializálással kívánta megoldani vagy enyhíteni a lakásínséget. A társadalom egészét érintő problémának ez a programja, kezelése, megoldása gyökeresen különbözött a nagyüzemek államosításától, melynek kihirdetése a munkás-ság körében általános támogatásra talált. A lakások tulajdon-

³² *A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Szerkesztette: PETRÁK Katalin, MILEI György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1959. 286.

³³ PETRÁK Katalin: *Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája, 1919.* 65. A szerző a rendelet végrehajtásával vagy a felmentéssel kapcsolatban részletes adatokat közöl. Ezzel kapcsolatban a rákoscsabai *A szovjet* c. időszaki lap április 6-i száma az első oldalon kiemelt címmel közölte: „Valamennyi ház a Tanácsköztársaságé”.

viszonyának ilyen gyökeres megváltoztatása viszont alapján elhibázott volt, hisz ez a rendelet az államot jelölte meg kizárólagos tulajdonosnak a palotáktól, a kastélyoktól, a fényűző villáktól, a bérpalotáktól a bércaszárnyáig, a családi kertes házakig, a bolttal vagy műhellyel egybe épített szerény iparos házakig.

A gyakorlatban a rendelet alkalmazása, érvényesítése – elsősorban a fővárosban – a proletárok által igénybe vett lakásokra vonatkozott. Már az első paragrafus számtalan értelmezésre, a tanács hatalom elleni hangulatkeltésre, elégedetlenségre adott lehetőséget, amelyet az új rendszer ellenfelei ki is használtak. Ráadásul, a korabeli megfigyelők szerint katonai egyenruhát viselő egyének, csoportok a magánlakásokat sorra járták, magukat hatóságnak tüntették fel, lakásokat, egyéb helyiségeket jogosulatlanul rekviráltak.³⁴

A rendelet foglalkozott a lakbérek beszedésének rendjével, a házfelügyelők feladataival. Nem tisztázta a még 1918 őszén felállított lakáshivatal helyzetét, működését, jóllehet befolyása szemmel láthatóan csökkent, de nem szűnt meg. Ugyanakkor, főleg a fővárosban, a sebtében felállított kerületi vagy egyéb bizottságok megkezdték a lakások számbavételét, a rekvirálásokat, akár a kilakoltatásokat. Ezek az intézkedések, önkényeskedések elégedetlenséget keltettek és a működési zavarokat is jelezték. Ezek felszámolását, valamint a központi irányítás megteremtését célozta a kormányzótanács XV. számú, március 28-i rendelete. Az ülésen a szocializálást irányító Böhm Vilmos ismertette részletesen az új rendeletet. Eszerint a régi lakáshivatal illetékessége megszűnt, s a korábban benyújtott igények is tárgytalanok. Hosszabb vita után felállították a háromtagú központi lakásdirektóriumot, melynek tagja lett: Drahovszky Antal vasesztergályos, szaktanácsi tag, Braun Mór ugyancsak vasesztergályos és Németh Vilmos.³⁵ Böhm előterjesztése alap-

³⁴ *Népszava*, 1919. március 26.

³⁵ Garbai Sándor a lakásdirektórium összetételének vitája során a lakáshivatal korábbi vezetőjét Gungl (Gungel) Ferencet is javaslatba hozta már csak tapasztalatai okán, noha Kun Béla mindvégig tiltakozott, s Böhm sem lelkesedett e javaslatért, de engedve Garbai óhajának a munkálatokba, ha nem is kinevezett direktórium tagnak, de bevonták. A munkástanácsok vagy kerü-

ján a lakáselosztás fő rendező elve: „minden felnőttet megilleszen egy szoba, és egy család háromszobásnál nagyobbat nem vehet igénybe, de tekintettel kell lenni a foglalkozáshoz szükséges helyiségekre (műhely, műterem, rendelő). Az igénybevételnél figyelembe kell venni a gyermekek számát, korát, nemét. Böhm mások helyeslése mellett hangsúlyozta: azokat, akik a lakásbizottság engedélye nélkül lakást rekvirálnak meg kell büntetni. Az önkényeskedők akár 10 évig terjedhető fogházbüntetéssel, 50 ezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sújthatók. Haladéktalanul forradalmi törvényszék elé kell állítani azokat, akik a lakáshivatalra hivatkozva visszaélnak, és önkényesen lakást rekvirálnak, bútorokat elszállíttatnak. A visszaéléseket, vélekedett a Weltner szerkesztette *Népszava*, nem a szervezett munkások megbízottai, hanem az újonnan a mozgalomba becsempészett szélhámosok, álhírlapírók, átvedlett anarchisták, vérszomjas, nyegle katonatisztek követik el, akik tenyésztek az ellenforradalmat brutális, terrorisztikus rémületet keltő magatartásukkal, intézkedéseikkel. Csak írásos, hivatalos, pecséttel ellátott igazolvánnyal rendelkező személyek intézkedhetnek.³⁶ A kormányzótanács által felállított háromtagú lakásdirektórium mintájára alakultak meg az új összetételű városi, a fővárosban a kerületi lakásdirektóriumok, bizottságok, melyeknek tagjait hivatalos okmányokkal látták el, szemben az egyéb, önkényesen működő, „forradalminak” feltüntetett, rekviráló bizottságokkal. Az új bizottságok pedig az utca és házbizalmiakból álló lakásfelkutatási testületet, csoportot állítottak fel a leendő rekvirálás céljaira.³⁷

leti bizottságok kommunista tagjai szívesen látták volna ott Vágó Bélát, míg a szélsőséges intézkedéseiről elhíresült Somló Dezsőnek is voltak támogatói. Böhm a kommunisták javaslatát ellensúlyozandó, megemlítette a passzív Saly Edét, akit nem fogadtak el, de Somlót sem véglegesítették még az április 6-i ülésen. A rendelet végrehajtását – főleg a kerületek ellenállása miatt – nem sikerült megvalósítani, s még a régi lakáshivatal is itt-ott működött, s mellette a kerületi bizottságok. A munkástanácsok április 10-e után veszik kezükbe a lakásügyet.

³⁶ *Népszava*, 1919. április 1. A forradalom martalócai. A *Vörös Ujság* április elsejei a „Forradalom” c. írása elítélte az utóbbi napokban elszaporodott önkényeskedéseket.

³⁷ A rendeletet ismertette a *Vörös Ujság* 1919. március 29-i száma.

A jelek szerint azonban a létrehozott háromtagú központi direktórium s bizottságai nem tudták megfelelő keretekbe terelni a lakáskiutalást és érvényt szerezni az alapelveknek. Ezek szerint, elsősorban a lakás nélküli proletár családok, a lehetetlen körülmények között élők, és azok voltak jogosultak lakásra, akik háromnál többen szorongtak a szoba-konyhában. Bármennyire humánusak voltak is ezek az alapelvek, a valóságban azonban kivihetetlenek, megvalósíthatatlannak bizonyultak. Átmenetileg bevezették, érvényesítették, de csak érelyes vagy éppen erőszakos fellépéssel. A helyzetet bonyolította, hogy a még 1918-ban felállított lakáshivatal tevékenysége egy csapásra nem szűnt meg, mert a korábban vagy menet közben kiadott lakáskiutalásokat az érintett személyek természetesen érvényesnek tekintették. Ugyanakkor, a súlyos fenyegetések ellenére a „forradalmi” rekviráló bizottságok vagy fegyveres osztagok sem szüntették meg ténykedésüket. Folytatódtak az erőszakos lakásfoglalások, az összeköltözések, a nagyobb lakásokba való beköltözések, bútorlefoglalások. Súlyos visszaélések voltak a rokoni összeköltözések esetében is. A *Népszava* április eleji számai rendszeresen ismertették a lakásigénylés, a hivatalok működésének rendjét, a házfelügyelők, a házbizalmiak aránytalanul megnövekedett feladatait is. A lap beszámolt a különféle panaszokról, visszaélésekről, s megállapította, hogy egyes házbizottságok, házbizalmiak túllépték hatáskörüket. „Semmiféle önkényes átköltözést, lakáscserét ne rendeljenek el, mert az átköltözés lebonyolítása kizáróan a lakásbizottság hatáskörébe tartozik.”³⁸

A polgármesterek leváltása után a főváros kerületeiben a közigazgatás élére került direktóriumok szinte minden percben érzékelték a lakáskérdésben rejlő feszültségeket. Április elején a kerületi ideiglenes munkás- és katonatanácsok 2-2 küldöttel értekezletet tartottak a kinevezett lakásdirektóriumnál. A kerületek egyhangúlag követelték az azonnali, haladéktalan decentralizációt, vagyis azt, hogy a lakásügyet kizárólag a kerületi munkástanácsok kezeljék. A vita során Drahovszky Antal, a

³⁸ *Népszava*, 1919. április 3. Felhívás a házbizottságokhoz és a házak bizalmi-férfiaihoz.

központi lakásdirektórium elnöke kérte, hogy a kerületek által javasolt eljárás végrehajtását függesszék fel, s a kormány intézkedéséig a központi lakásdirektórium tartsa meg hatáskörét, s csak az általa kiadott rendelkezések legyenek irányadók.³⁹

Ezt az ellentmondásos helyzetet kívánta tisztázni a kormányzótanács április 6-i ülése, amely kizárólag, egyetlen napirendi pontként, a lakásügy áttekintésével foglalkozott. E tanácskozást a kormányzat zavaros, mondhatni válságos napjaiban, az április 3-i anarchista tüntetés után, a választások előtt tartották. Ezekben a napokban vidéken a proletárdiktatúra ellen irányuló tüntetések, fegyverhasználatra kényszerítő összecsapások történtek, miközben folytak a választási előkészületek. Mindenesetre a március 30-án közzétett, a lakáskérdésről szóló, XV. sz. rendelet végrehajtásáról összefoglaló jelentés aligha kerülhetett a már említett kormányülés elé. A szocializálási népbiztosságot elhagyó Böhm már nem, míg a három nappal korábban kinevezett Varga Jenő még nem tehetett érdemi előterjesztést. Annyi azonban mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a lakáskérdés körül kialakult áldatlan helyzet politikai jelentőségűvé vált.

Az április 6-i kormányülést megnyitó Garbai Sándor szerint a helyzet egyszerűen tűrhetetlenné vált, noha a dolgokat már nem a lejáratott (fricska a kommunistáknak) régi lakáshivatal intézi, irányítja, hanem az önkényeskedő „vállalkozók”. Garbai ekkor is kérte a régi hivatalvezető, Gungl meghallgatását, aki szerinte új tervezetet dolgozott ki. A kormányzótanács tagjai ismét elutasították Garbai indítványát, de a szélsőséges intézkedéseket favorizáló Somló Dezsőt sem kívánták meghallgatni, elsősorban a szociáldemokrata népbiztosok, noha Fiedler Rezső szerint a tömeg [sic!] benne bízik fanatizmusa és vezetői alkalmatlansága ellenére. Varga Jenő a legnagyobb bajt nem a rendeletek sokaságában, hanem a lakáselosztás gyakorlatában látta. A megoldást nem a központi intézményben, hanem a kerületi bizottságok működésében kell megtalálni. Ezt a megoldást szorgalmazta Szabados Sándor és Bokányi Dezső is, de

³⁹ *Vörös Ujság*, 1919. április 6. Kerületenként akarják intézni a lakásügyet.

ez utóbbi, határozottan jelentette ki, hogy pusztán személycserével, átszervezéssel a kérdés megoldhatatlan. A problémák sokkal mélyebbek. Kijelentette, hogy a tömegek körében egy hisztériát keltő (jegyzőkönyv szerint „fellovaló”) agitáció folyik. Egyenlősdít hirdető kommunisztikus szerveződések tevékenykednek a kormányzótanács ellen, s ha „nem lépnek fel időben és határozottan ellenük, ezek három hét alatt a kormányzótanács nyakára lépnek”. Nem lehet a tömegben hagyni azt az érzést, amit korábban Szamuely hangoztatott, miszerint két hónap múlva legördül a függöny és ti (a munkások) még mindig bűdös lakásokban laktok. Bokányi hangsúlyozta a lakásépítés megkezdésének szükségességét, de egyúttal leszögezte, hogy a jogos igénylőkkel meg kell értetni a tényt: nincs elegendő elosztható lakás. Teljesíthetetlen, hogy a proletár családok 2-3 szobás lakáshoz jussanak. „Le kell redukálnunk a 3 szobás igényeket két szobásra”, ahogyan a rokkantaknak is meg kell mondani, hogy igényeiket az állam nem tudja teljesíteni. Garbai Sándorhoz hasonlóan a vitában Hevesi Gyula is a gyors megoldást lehetetlennek tartotta, de átmeneti megoldásként a kis lakások gyorsabb átadását, a tömeglakások lakhatóságának javítását szorgalmazta. Böhm Vilmos szenvedélyes hangú felszólalásában kijelentette: a lakáselosztást mindaddig becsületesen megoldani nem lehet, amíg eltűrik azt az agitációt, amely a kormányzótanács ellen folyik, immár nem csak a fővárosban, hanem vidéken is. Az agitáció jelszava: „burzsoák ki a lakásból a kültelekre”. A valóságban orvosoknak rendelőit, építészek műtermeit elveszik és proletársorban élő embereket egyszerűen összezsúfolnak. Nyers bosszúból nem lehet a burzsoáziát a külterületekre kiűzni. Varga Jenő ehhez hozzátette: ő ugyan nem sajnálja a tétlen burzsoáziát, de az önkényes lakásfoglalók nem tesznek különbséget „a tétlen burzsoák és a burzsoá ruhában járó intellektuellek között. Így vadították el a mérnököket, a tanárokat, a vegyészeket a proletárdiktatúrától.”⁴⁰

⁴⁰ FKT jkv. i. m. 188. Egy hónappal később, a fővárosi munkástanács intéző bizottságának május 22-i ülésén Bokányi Dezső kijelentette, hogy nem lehet csak úgy egyszerűen a burzsoáziát lakásától megfosztani, ahogyan ezt Somló

A bonyolult lakáskérdésben keletkezett feszültségek összetettséget valóságosabban, tárgyilagosabban látókkal szemben fogalmazódott meg április elején a gyors, „forradalmi” megoldást keresők álláspontja.

Rónai Zoltán szerint bizonyos dolgokat meg kell oldani, még akkor is, ha a döntések igazságtalanok. Az orosz példa szerint – állapította meg – a burzsoáziát kitelepítették vagy áttelepítették eredeti lakóhelyükről. Magyarországon amennyire lehetséges össze kell őket szorítani, de ez szervezeten, törvényesen (vagyis rendeletekkel felszerelve) valósuljon meg, aminek végrehajtásához, lebonyolításához, levezényléséhez lakásdiktátorokra van szükség. Ezen a kormányülésen Kun Béla nem vett részt, de a megoldást teljhatalommal felruházott lakás diktátor(ok) kinevezésében látta.

Kondor Bernát közéleti népbiztos az át- vagy az öszszetelepítésekre vonatkozó véleményt határozottan elutasította, annál is inkább, mert a fővárosi lakások 10-15%-a mondható nagy lakásnak. Az áttelepítést – ismételte meg – a leghatározottabban el kell utasítani.

A szélsőséges megoldásokat ajánló Szamuely és Vágó egybehangzóan a kiutasítások, a kitelepítések mellett nyilatkoztak. Szamuely szerint, aki nem végez produktív munkát, s a bankokból kivett pénzéből él, ki kell utasítani, és meg kell akadályozni, hogy esetleg vidékről a fővárosba utazzon. „A szovjetek engedélyéhez kell kötni azt, hogy valaki (nem csak a burzsoá) Budapestre utazhassék.” A Hevesi által javasolt takarítási munkákat pedig, ajánlotta Szamuely, a burzsoákból álló, dologtalanokkal kell elvégeztetni.

Vágó még Szamuely is túltett. Álláspontja szerint a lakásprobléma 80%-a simán megoldható a külföldiek hazaküldésével, míg a földbirtokosokat, huszártiszteket a fővárosból ki kell zsuppolni. Emellett: „A galíciai zsidókat nem szabad itt tartani.” Szerinte Somló Dezső azon kijelentésének, hogy a proletárok azonnal költözzenek be a palotákba, nagy jelentősége van. Rengeteg hivatal szabadítható fel lakás céljára. Akárcsak

Dezső gondolja és teszi. Nem lehet a lakáskérdést pusztán az osztályharc alapján kezelni. BFL XVI. 1g, 1.d. A 80-as Intéző Bizottság 1919. május 22-i ülése.

Szamuely, Vágó is többször megismételte a burzsoák, a lipótvárosiak, a demimondók (kétes elemek) gyors kitelepítésének fontosságát és szükségességét. A végrehajtáshoz azonban a lakásbizottság helyett kinevezett diktátorra van szükség. (Érdekes egybeesés Rónai és Vágó felfogása, bár Rónai az összeköltözést és nem a kitelepítést ajánlotta. Az összeköltöztetés a társberletek létrehozásához vezetett, újabb „osztályellentéteket” indukálva.)

Garbai szerint a diktátori állás létrehozása nem megoldás. Elfogadni a Böhm által felvetett javaslatokat, ajánlásokat kell, amely szerint az április 7-én, másnap, megválasztandó kerületi munkástanácsok mellett működő hattagú lakásbizottságok (még egy-egy főt a kormányzótanács delegál) saját hatáskörükben biztosíthatják az optimális megoldást. Pillanatnyilag ezt a javaslatot a kormányzótanács elfogadta.

Vágó és Szamuely mindvégig az erős centralizáció, a diktátorság bevezetése mellett hadakoztak. Ők a felülről, de inkább az általuk és szélsőséges híveik által irányított és kezdeményezett „spontán” megmozdulásokat támogatták. Bár szavakban a kerületi munkástanácsok kompetenciáját nem vonták kétségbe, de azokkal szemben bizalmatlanok voltak, már csak szociáldemokrata többségük miatt is. A képzett, szervezett munkásság nem volt kapható felülről irányított kitelepítési akció lebonyolítására.

A lakásügyet józanabbul szemlélő és értelmező népbiztosok az április 6-i kormányülésen jól tudták, hogy objektív okok miatt ez a súlyos társadalmi probléma, kedvező módon megoldhatatlan. Úgy vélték, hogy a mesterségesen felheccelt tömeggel meg kell értetni a gyors megoldás lehetetlenségét. Ekkor még úgy gondolták, hogy a közeli napokban megválasztandó munkástanácsok mellett működő lakásbizottságok megfelelően kezelhetik a kérdést.⁴¹

Az éppen elfogadott határozatot azonban nem lehetett átültetni a valóságba. Kun Béla az április 8-i kormányülésen váratlanul a szocializálásról szóló eszmecsere kellős közepén ellent-

⁴¹ FKT Jkv. i. m. Az április 6-i ülés. 178–190.

mondást nem tűró hangon javasolta, hogy „Vágót és Szamuelyt diktatórikus teljhatalommal kell az élére (t.i. a lakásügyek) állítani, ahol a helyzet továbbra is tarthatatlan, és a részletekről tovább nem kell beszélni”. (Ezt a népbiztosok elfogadták.)⁴² E döntésben közrejátszhatott a tanácsválasztások utáni néhány napos átmenet bizonytalansága, hisz a kerületek munkástanácsa, direktóriumja még nem alakult meg, így a lakásbizottságok sem. Kun ezt a helyzetet használta ki a leendő diktátorok javára, amit Szamuely már 6-án javasolt.

A kormányzótanács a két lapot – a *Vörös Ujságot* és a *Népszavát* – felszólította a változás részletes ismertetésére. Úgy tűnik a *Vörös Ujság* közlése átfogóbb volt.⁴³

A két teljhatalommal felruházott népbiztos közleménye, helyesebben sorszámossal ellátott *parancsai* (egy hét alatt közel 20) szerint a lakáshivatal 300 alkalmazottját azonnal elbocsátották, mert nem a proletariátus érdekében dolgoztak, s „a diktatúra hatalmát kis, piszkos érdekeik megmentésére akarták felhasználni”. Ezt a rosszindulatú, több száz dolgozót érdemtelenül denúciáló állítást Vágó és Szamuely néhány nap után korigálta. „Kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy az elbocsátottak legtöbbször nem vétett a proletárérdekek ellen, nem volt megbízhatatlan”, amiről igazolást is kaptak. Az átszervezéssel kapcsolatban munkájukra az új vezetés már nem tartott igényt.⁴⁴

Helyükre, a mesterségesen kiélezett osztályharcosság szellemében, csak proletárokat alkalmaznak. Közleményükben kijelentették, hogy minden korábbi felmérést, igényt, kiutalást hatályon kívül helyeznek, s új lakáskatasztert állítanak össze. A házfelügyelők, bizalmiak, halálbüntetés terhe mellett minden lakásról kimutatást végeznek három napon belül. „Vidékről, külföldről, főleg Galiciából beköltözött, naplopó, árdrágító elemeket [a Vágó-féle, vallási megkülönböztetést felváltotta a demagógiával áthatott „osztályszemlélet”] rövidesen Budapestről

⁴² Uo. 233. Az április 8-i ülés. E döntésről további részletek nem derültek ki. A *Vörös Ujság* és a *Népszava* hivatalosan közölte a bejelentést.

⁴³ *Vörös Ujság*, 1919. április 10. A lakásügy radikális megoldása. Vágó és Szamuely népbiztosok.

⁴⁴ *Népszava*, 1919. április 13. A lakásügyi népbiztosok közleménye.

eltávolítjuk. Számuk 200 ezerre tehető.” (32 538 egy- vagy két-szobás lakásban lakott, hárommal szorozva és kerekítve, kb. százezer vagy inkább több izraelita hitfelekezethez tartozó személy. Számuk a fővárosban 1920-ban: 215 512.) A közlemény engedélyezte a burzsoá családok, rokonok összeköltözését, de 3 szobásnál nagyobb lakást nem igényelhettek. Kulturális intézmények, valamint a gyermekvédelem céljaira lefoglalták a kastélyokat, palotákat, nyaralókat. Rekvirálták a nyilvános házakat, a titkos találkahelyeket.

A kiadott parancs értelmében néhány napra a hivatal működését szüneteltették, a korábban benyújtott kérvények, igények 2/3 részét elutasították. A lakáskiutalást, az elosztást, főleg a fővárosban, a központi hivatalnak tartották fenn. Ezek a központi, de egyben diktatórikus intézkedések ugyan a helyi, kerületi önkényeskedéseket visszaszorították, egyben újabb visszaélésekre adtak lehetőséget, ami természetesen a helyi, kerületi bizottságok elégedetlenségét váltotta ki.

A fővárosi munkástanács 80-as Intéző Bizottságának május 22-i, fentebb már említett ülésén Hirossik János visszautalt az áprilisi lakásügyi káoszra, melynek kezelését lakásdiktátorokra bízta, „akik három napon keresztül úgy intézkedtek, hogy azt, aki lakásért mert jönni forradalmi törvényszék elé állították... Vajon Vágó és Szamuely még most is lakásdiktátorok? A kérdést szanálni kell, s el kell dönteni a lakásügy hová tartozik”. Pór Ernő szerint is a lakásügyet decentralizálni szükséges, s a kerületekre kell bízni. „A lakásügyi diktátorság elhibázott dolog.”⁴⁵

A román intervenció után a két kinevezett népbiztos lakásügyekkel már nem foglalkozott, s a lakásügyek irányítása a szociális népbiztosság alá tartozó országos lakásbizottsághoz került, melynek élére az önkényeskedéséről is elhíresült Somló Dezsőt nevezték ki. Június végétől a kőbányai munkástanács elnöke, Brunner József került a lakáshivatal élére.

Az országos lakásbizottság összefoglaló jelentése szerint május 26-ig 21 613 lakásigénylő beadványát teljesítették, azonban az igénylők száma ennek többszöröse.⁴⁶

⁴⁵ BFL XVI. 1g. 1d.

⁴⁶ *Népszava*, 1919. június 1. Az országos lakásbizottság munkája.

Pontos adatokat a kiutalt lakások számáról, főleg országon, megállapítani lehetetlen, de „június közepéig csaknem 24 ezer (23 927) család kapott új lakást a fővárosban, ami csaknem 80–100 ezer személy hajlékhoz jutását jelenti.⁴⁷ A problematikus intézkedések ellenére is ez jelentős eredmény volt, noha a demokratikus forradalom idején is 20 ezer lakásigénylést bíráltak el.

A hajlékkal sem rendelkező elnyomottak érdekében képviselt jöhiszemű, jó szándékú lakáspolitikai az évtizedek során felgyülemlett lakásínség felszámolását nem oldhatta meg. Az elosztás során keletkezett visszasságok, túlzások, önkényeskedések a jogosnak, igazságosnak mondható célkitűzést is kérdésessé tették, aminek következtében jelentős társadalmi csoportok kerültek szembe az új hatalommal, illetve attól elhatárolódtak, míg a munkásságnak a mesterségesen szított várákozásai sem teljesülhettek.

A lakóházak szocializálásáról szóló rendelet körüli zűrzavar különösen a fővárosban növelte az értetlenséget, a bizonytalanságot. A közellátás súlyosbodó helyzete, az élelmiszerek gyakori elkobzása, a lakásrekvirálások elszaporodó gyakorlata, a szesztilalom szigorú ellenőrzése, a munkásság bérezésének megoldatlansága, a munkanélküliség kérdése, a termelés drasztikus visszaesése, a mindennapi élet rendeleti szabályozása még a munkásság körében is megingatta az új rendhez fűzött felfokozott reményeket.

A rendeletek sokaságával kapcsolatban jegyezte meg Böhm Vilmos április elsején: „Én borzasztóan meg vagyok ijedve a tempók tekintetében... A tömegek nem olyan mohók, mint mi vagyunk. Bármilyen jó szándékúak is a rendeletek, végrehajtásukhoz nagy apparátus és még több pénz kell.”⁴⁸ Böhm Vilmos a rendeletek tartalmát, a szocializálás eszméjét nem vonta kétségbe, ám az államosításnak az ipar, a kereskedelem szinte valamennyi ágazatára történt kiterjesztésével nem értett egyet. Jól tudta, hogy a kis- és középüzemek magántulajdonának

⁴⁷ PETRÁK Katalin: *Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája, 1919.* 94. Az adatok részletes feltárása és elemzése még várta magára.

⁴⁸ FKT jkv. i. m. 129.; BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben.* 274–276.

megszüntetése nem csak társadalmi, politikai konfliktusokhoz vezet, hanem érezhetően és feleslegesen növeli az objektív okok miatt amúgy is fennálló súlyos gazdasági helyzetet. Az általános kisajátítás ütemét ijesztőnek tartotta. A kommunista népbiztosoknak hiába említette, hogy Oroszországban másfél év alatt hajtották végre azt, amit a tanácsköztársaságban röpké két hét alatt.

Miákits Ferenc, Propper Sándor és mások a szakszervezeti vezetők június 6-i értekezletén kemény szavakkal bírálták a szocializálás túlkapásait. A nélkülözhetetlen kisipart megszüntették – fakadt ki Miákits –, de újat bevezetni nem tudtak. Az üzemekben nemcsak a termelés csökkent vagy szűnt meg, hanem a nélkülözhetetlen munkafegyelem is szétszabdaldott, nem utolsósorban a kinevezett „termelői biztosok” tapasztalatlansága, járatlansága okán.⁴⁹

Lengyel Gyula 1929 elején tett megállapítása szerint a magyar proletárdiktatúra egész gazdasági rendszere hadikommunizmus volt.⁵⁰ Az ismert gazdasági szakember-népbiztos megállapítja, hogy még(!) a hadiállapot bekövetkezése, a román intervenció előtt „a magyar proletárállam közvetlen átmenetre törekedett a szocializmushoz”. Lebecsülte a kisgazdaságok jelentőségét, tagadta a piac, az áruforgalom szerepét, a termékcsera megvalósítását nem csak a kényszerű szükségből, hanem ideológiai megfontoltságból, naiv utópizmusból is fakadóan hirdette. Ideológiai, politikai különállásuk ellenére mind Böhm, mind Lengyel a gazdasági irányítás fő tevékenységében a szervezési, adminisztratív, bürokratikus, ellenőrzési vonásokat említik. A szocializálási kísérlet csak akkor lehet eredményes – szólt a húszas évek szociáldemokratáinak következtetése –, ha adottak a gazdasági, társadalmi előfeltételek, és az érdekelt tömegek szellemileg, morálisan felkészültek rá.

⁴⁹ *Népszava*, 1919. június 8.; *Szakszervezeti Értesítő*, 1919. június 14.

⁵⁰ LENGYEL Gyula: A magyar hadikommunizmus. Új Március, 1929. március. In: LENGYEL Gyula: *Válogatott írásai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 186–192.